

HUNYADI ZSOLT

Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam...

A johanniták Magyarországon a 14. század végéig

A tanulmány címe talán többet ígér annál, amit az olvasó találni fog a következő oldalakon. Egy befejezéséhez közeledő PhD-disszertáció keretében, egy magát modernnek valló rendtörténet vázlata kapott lineárisan is olvasható köntöst – szemben az olvasó elé nehezen tárható, sőt, lassan a disszerens számára is áttekinthetetlen cédulahalmazzal. A készülő, s eredményeiben – reményeink szerint – már önmagában is megálló munka azzal a nem titkolt szándékkal készül(t), hogy egyrészt módszerében, másrészt pedig tartalmában szakítson a Reiszig Ede munkásságával megalapozott johannita rendtörténet-írás hagyományával, megőrizve természetesen számos olyan eredményét, amely kiállta az idő próbáját. Az egyébként alapos, bár messze nem teljes forrásbázison nyugvó, több évtizedes kutatás oly sok hibát, félreértést örökölt az utókorra, hogy – elsősorban a tanulmány keretei között – az állandó polémia helyett célszerűbbnek tűnt a képzeletbeli kabátot teljesen újragombolni. Ez természetesen nem ment fel bennünket a felgyűlt tévhitek és félreértések tételes cáfolatának kötelezettsége alól, ezek azonban a disszertáció jóval tágasabb keretei között kapnak majd helyet. Ezért az alábbiakban elsősorban arra szorítkozunk, ami a kibővített forrásbázisból, illetve a mérvadó nemzetközi szakirodalomból tiszta lelkiismerettel felhasználható a johanniták hazai történetének rekonstruálása során. A nemzetközi kutatás friss eredményeinek minden eddiginél alaposabb bevonása talán arra is lehetőséget ad, hogy a magyar–szlávón rendtartománynak a rendi hierarchia egészében elfoglalt helyét, vagy egyes vezetőinek szerepét, jelentőségét újraértékeljük.*

Szent János ispotályos testvérei

A Szentföld védelmezésében és a zarándokok istápolásában számos érdemet szerzett Szent János-rend lovagjainak eredetét egy, a 11. század hetvenes éveiben Jeruzsálemben létrehozott zarándok-ispotályban kell keresnünk. Ez idő tájt néhány, a dél-itáliai Amalfiból érkezett kereskedő engedélyt kapott egy vendégház kialakítására a Szent Sírtól délre, amely kezdettől fogva a nyugatról érkező zarándokok istápolását volt hivatott ellátni. A „latinok” egy Szűz Máriának szentelt templomot (Santa Maria della Latina) létesítettek, s ennek rendelték alá a Keresztelő Szent János patrocínium¹ ispotályt, amelyet ekkor benccs szerzetesek laktak vagy legalábbis felügyeltek, s feltehetően a provençe-i Gerard irányította a közösséget mint *custos pauperum*.²

* A kutatást az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatja.

¹ Vö. Sinclair, Keith V.: *Hospitaliers' Riwe* (Miracula et Regula Hospitalis Sancti Johannis Hierosolimitani). London, 1984. xiii; Nicholson, Helen: *The Knights Hospitaller*. Woodbridge, 2001. (a továbbiakban: Nicholson 2001.) 3.

² A korai időszokról lásd Luttrell, Anthony: *The Earliest Hospitallers*. In: Montjoie: *Studies in Crusade History in honour of Hans Eberhard Mayer*. Benjamin Z. Kedar, Jonathan Riley-Smith, Rudolf Hiestand (ed.). Aldershot, 1997. 37–55.; Hiestand, Rudolf: *Die Anfänge der Johanniter*. In: *Die Geistlichen Ritterorden Europas*. Joseph Fleckenstein and Manfred Hellmann

Már az I. keresztes hadjárat előkészítése során elkezdődött egy európai ispotály-hálózat alapjainak lerakása, amelynek 1100-ban állt élére a már működő jeruzsálemi intézmény. A legújabb nézetek szerint nem véletlenül esett a választás a Santa Maria della Latina mellett működő ispotályra. A kolostorról való leválás nem spontán módon, hanem II. Orbán pápának még a hadjárat előtt kialakított elképzelései szerint ment végbe Daibert pisai érsek, majd jeruzsálemi pátriárka aktív közreműködése révén.³ A renddé válás felé vezető úton az egyik legfontosabb mérföldkő – az I. keresztes hadjárat sikereként – Jeruzsálem keresztény kézre kerülése volt, ettől kezdve a Szent János ispotály jelentősége felértékelődött. A növekvő számú zarándok ellátását elősegítendő, néhány, a Szentföldön maradt lovag csatlakozott az ispotály munkájához, míg mások (például Bouillon Gottfried, az I. keresztes háború közismert alakja)⁴ földadományokkal látták el a testvérületet. A mind nagyobb számú birtokadomány hatékony összefogása és felhasználása ösztönözte egy szervezettebb testület létrehozását. 1113-ban II. Paschalis pápa megerősítette a közösséget *Pie postulatio voluntatis* kezdetű bullájában⁵ – ekkor még kifejezetten betegápoló testületként –, és lehetővé tette számukra, hogy Gerard halála után maguk válasszák meg előljárójukat. Így követte őt a testület élén Raymund du Puy, aki regulát adott a testületnek. A szabályzat a – benedeknél nagyobb mozgásteret biztosító – Szent Ágoston-féle regulát követte,⁶ s 19 fejezetben határozta meg a rendtagok életének mikéntjét: az általános elveken túl rendelkezett az oltárszolgálatról, a karitatív tevékenységről, a büntetések különböző módjairól, az elhunyt testvérekért tartandó szolgálatról, valamint a kereszt viseléséről. A rendtagok mindennapjait azonban legalább ilyen mértékben tartották szigorú mederben a pápai rendelkezések, a rendi statútumok és a rend szokásjoga (*usances*).

A birtok- és egyéb adományok megjelenésével az Európán keresztülhaladó zarándokútvonalak mentén, valamint a tengeri kikötőkben (St. Gilles, Pisa, Taranto, Otranto, Bari, Messina, Asti) megjelentek az első johannita ispotályok, s a hozzájuk tartozó földbirtokok. Ezekre egyre nagyobb szüksége volt a rendnek, hiszen az 1160-as évektől a fegyveres har-

(ed.). Sigmaringen, 1980. 31–80.; Nicholson 2001. 1–18.; Magyarul: Zombori István: Lovagok és lovagrendek. Budapest, 1988.; Török József – Legeza László: Máltaiak. Szerzetesrendek a Kárpát-medencében. Budapest, 1999.

³ Vö. Matzke, Michael: *De origine Hospitaliorum Hierosolymitanorum* – Vom klösterlichen Pilgerhospital zur internationalen Organisation. *Journal of Medieval History*, 22. 1996. 10–11.

⁴ Vö. Riley-Smith, Jonathan: *The Crusades. A Short History*. New Haven and London, 1987. (a továbbiakban: Riley-Smith 1987.) 32–34., 40–42.

⁵ Vö. Riley-Smith, Jonathan: *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus, c. 1050–1310*. London, 1967. (a továbbiakban: Riley-Smith 1967.) 375.; Lásd még: Hiestand, Rudolf: *Papst-urkunden für Templer und Johanniter. Vorarbeiten zum Oriens Pontificus II*. Göttingen, 1984. (a továbbiakban: Hiestand 1984.) 194–197. Bár a köztudatban ez a bulla a rend alapító okleveleként ismert, a mérvadó szakirodalom újabban egyre határozottabban cáfolja, hogy valóban ezzel a céllal fogant volna a dokumentum. Lásd Luttrell, Anthony: *The Military Orders. Some definitions*. In: *Militia Sancti Sepulcri. Idea e Istituzioni*. Kaspar Elm and Cosimo Damiano Fonseca (ed.). Vatican, 1998. 79.; Hiestand, Rudolf: *Some Reflections on the Impact of the Papacy on the Crusader States and the Military Orders in the Twelfth and Thirteenth Centuries*. In: *The Military Orders and the Crusades. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*. Zsolt Hunyadi and József Laszlovsky (ed.). Budapest, 2001. 8.

⁶ King, Edmund J.: *The Rule, Statutes, and Customs of the Hospitallers, 1099–1310*. London, 1934. 2.; Riley-Smith 1967. 48, Homonnai Sarolta – Hunyadi Zsolt: *A jeruzsálemi Szent János lovagrend regulája*. *Documenta Historica* 26. Szerkesztette: Pándi Lajos. Szeged, 1996. 11–16.; Homonnai Sarolta – Hunyadi Zsolt: *Regula Hospitalis Sancti Johannis Jerosolomitani. A johannita lovagrend regulája*. In: *Capitulum I. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből*. Szerkesztette: Koszta László. Szeged, 1998. 171–173.

cot is vállaló testület⁷ súlyos veszteségeket szenvedett el a Szentföld védelmezése során,⁸ s ez egyúttal a rend gazdasági hátterét, anyagi bázisát is megrendítette. Ez azonban nem csökkentette, sőt, talán éppen növelte a jeruzsálemi ispotály jelentőségét. Az 1156-ban kibővített ispotályról, illetve annak tevékenységéről a johannita nagymester, Roger des Moulins 1182-es rendelkezésein (*statuta*) túl egy – néhány éve felfedezett – 1182 és 1187 között készült leírason keresztül szerezhetünk tudomást.⁹ Egy névtelen német zárándok személyes élményeit örökítette meg midőn elmesélte, hogy – a leprásokon kívül – korra és nemre való tekintet nélkül minden rászorultat befogadtak a betegellátásra is felkészített ispotályba: „pogányokat (ti. muszlimokat) és zsidókat is”.¹⁰

Nem szabad azonban arra a következtetésre jutnunk, hogy az európai ispotályok a jeruzsálemivel azonos feladatokat láttak volna el. Sokkal inkább vendégházak (*xenones*, *xenodochia*) voltak, ahol a hosszú és viszontagságos úttól elgyötört zárándokok újra erőre kaphattak, hogy szent céljukat mihamarabb elérjék. Ugyanakkor azt sem állíthatjuk, hogy a johanniták szentföldi központja a korabeli orvostudomány csúcsán állt volna, hiszen az arab ispotályokban, de még a bizánci Pantokrátor ispotályban is sokkal „szakszerűbb” gyógyító tevékenység folyt.¹¹ De mindez jóval kisebb jelentőséggel bír, ha nem tévesztjük soha szem elől a téma egyik legnevesebb kutatójának, Jonathan Riley-Smithnek elgondolkodtató megjegyzését, miszerint „Jeruzsálembe nem gyógyulni, hanem meghalni mentek a zárándokok”.¹²

A hitetlenek elleni küzdelemben elszenvedett vértanúságra pedig egyre több lehetőség kínálkozott 1187-től, amikor – alig kilenc évtizeddel a dicsőséges győzelem után – Szaladin szultán újra elragadta a keresztényektől Jeruzsálemet, így a johanniták – a templomosokhoz hasonlóan – kénytelenek voltak központjukat áthelyezni (1191) a frissen visszavívott Akkonba, ahol már 1155 óta állt ispotályuk.¹³ Azonban a többi keresztényhez hasonlóan nem lehetett komoly esélye a johannitáknak a Szentföld, s egyben az Akkon elleni támadások utolsó felvonásában, 1291-ben sem.

A visszavonulás, s egyben az új célkitűzések első állomása Ciprus volt, ahová a rend központját helyezték át az életben maradt rendi előljárók. Bár Limassolban elkezdtek új ispotályukat építeni, alig másfél évtized múlva szemet vetettek egy másik földközi-tengeri szigetre, Rodoszra, amit néhány éves küzdelem után birtokba is vettek. Ennek ellenére Ciprus hosszú időn keresztül fontos érdekelttség maradt, hiszen a jövedelmező cukorgyár-

⁷ A betegápoló szerep kiegészülése a katonai szerepvállalással olyan gyorsan haladt, hogy a pápai udvar az 1170-es években figyelmeztette „drága fiait”, hogy elsődleges feladatuk a szegények szolgálata. Vö. Riley-Smith, Jonathan: *Hospitallers. The History of the Order of St. John*. London and Rio Grande, 1999. (a továbbiakban: Riley-Smith 1999.) 37.

⁸ Forey, Alan: *The Militarisation of the Hospital of St. John*. *Studia Monastica*, 26. 1984. 87–88.; Riley-Smith 1999. 33.

⁹ A szöveg kiadását lásd Kedar, Benjamin Z.: *A Twelfth-Century Description of the Jerusalem Hospital*. Appendix. In: *The Military Orders: Welfare and Warfare*. Helen Nicholson (ed.). Aldershot, 1998. 13–26.

¹⁰ A kézirat részletes elemzését lásd Kedar 1998. 3–13., valamint Edgington, Susan: *Medical Care in the Hospital of St. John in Jerusalem*. uo. 27–33.

¹¹ Vö. Edgington 1998. 32.; valamint Miller, Timothy S.: *The Knights of Saint John and the Hospitals of the Latin West*. *Speculum*, 53. 1978. 709–733; Miller, Timothy S.: *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*. 2d edn. Baltimore and London, 1997. (1st edn. 1985) 12–29.

¹² Riley-Smith, Jonathan: *The First Crusade and the idea of Crusading*. London, 1986. 24.

¹³ 1187 és 1191 között Margatban volt a rend központja. Vö. Luttrell, Anthony: *The Hospitalers' Medical Tradition: 1291–1530*. In: *The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick*. Malcolm Barber (ed.). Aldershot, 1994. 66.; Nicholson 2001. 89.; Riley-Smith 1967. 247. szerint 1172 óta volt a johannitáknak ispotályuk Akkonban.

tás az egyik leggazdagabb johannita tartománnyá emelte a szigetet a 14. században. Bár mind Cipruson, mind pedig Rodoszon¹⁴ (sőt végül Máltán is)¹⁵ bizonyos értelemben gvarmatosítókként jelentek meg a johanniták, helyzetük meglehetősen sajátos volt, hiszen nem a szigetek erőforrásait aknázták ki, illetve munkaerejét használták, hanem megfordítva: az európai rendtartományok befizetéseiből hatalmas összegeket „pumpáltak” a szigetekbe.

Az első két évszázad során formálódott ki a rendi szervezet is. A johannita rend területi felépítésének adminisztratív és gazdasági alapegysége a rendházakat (*domus*) és a hozzájuk tartozó birtokokat (*membrum, camera, grangia*) magába foglaló *preceptorium* vagy *baiulia* volt – élén a *preceptor*tal vagy *baiulivusszal*. A *preceptorium* fogalma nem azonos a rendházzal, hiszen egy *preceptorium*hoz, vagyis egy *preceptor* irányítása alá több rendház is tartozhatott, s megfordítva: *preceptorium* elképzelhető rendház nélkül is, ha például „csak” ispotályok (*hospicium, hospitale*) vagy várak (*castrum*), illetve a hozzá tartozó birtokok alkottak ilyen egységet.¹⁶ A rend európai birtokait a *preceptorium*ok vezetői kezelték, akiket vagy élethossziglan vagy meghatározott időre, általában 5–10 évre bízott meg a több-kevesebb rendszerességgel megtartott generális káptalan vagy a rend nagymestere. A korai időszakban előfordult, hogy a *custos* igazgatta a birtokokat,¹⁷ a 14. századtól pedig egyre gyakoribb lett, hogy a *preceptor* feladatát világiakra bízta.¹⁸ A *preceptor* a birtokokból és egyéb ingóságokból származó jövedelmek egy részét beszolgáltatta – a tartományi mesteren vagy perjelen keresztül – a jeruzsálemi, a limassoli, majd végül a rodoszi konventnek különböző jogcímeiken: *responsiones, arreragia, tallia, mortuaria, vacantia, spolia, iocalia, passagium, elemosina*, illetve *pitancia*. A mértékét tekintve legjelentősebb *responsió*ra egyébként már a 12. század első felében, a rend szabályzatában is történt utalás. A későbbiekben, a 14. századtól nagyon sok perjelség esetében a *responsio* már nem a mindenkori bevétel harmada, hanem egy előre kialakított, meghatározott összeg volt,¹⁹ amit gyakran világiak gyűjtöttek össze, például velencei kereskedők vagy firenzei bankárok.²⁰

A *preceptorium*okat a perjelségek (*prioratus*) fogták össze. Ez a 12. századi szerzetesi reformok egyik fontos eleme volt, hiszen kifejezetten lovagrendi nóvumnak számít a (távoli)

¹⁴ Luttrell, Anthony: The Greeks of Rhodes under Hospitaller Rule, 1306–1421. *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici*, ns. 29. 1992. 221.

¹⁵ Luttrell, Anthony: Malta and Rhodes: Hospitallers and Islanders. In: *Hospitaller Malta, 1530–1798*. Victor Mallia-Milanes (ed.). Msida, 1993. 255–284.

¹⁶ A legfrissebb kutatási eredményeket lásd: *La Commanderie: institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval*. dir. Anthony Luttrell et Léon Pressouyre. Paris, 2002. *passim*.

¹⁷ Luttrell, Anthony: The Hospitallers of Rhodes at Treviso, 1373. In: *The Hospitallers of Rhodes and Their Mediterranean World*. London, 1992. XIV: 762.; Gervers, Michael: The commandery as an economic unit in England. (a továbbiakban: Gervers 2002.) In: *La Commanderie: institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval*, dir. Anthony Luttrell, Léon Pressouyre, Paris, 2002. 249.

¹⁸ Magyarországon sem volt ismeretlen ez a megoldás: 1339-ben Pierre Cornuti Miklós zalai ispánt nevezte ki a csurgói rendház javainak kezelőjévé. Df.258550. Kiadása: Solymosi László: *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*. Budapest, 1998. (a továbbiakban: Solymosi 1998.) 258–259.

¹⁹ Vö. Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Western Accounts, 1373/4 and 1374/5. *Camden Miscellany*, 30. 1990. 1–21.; Luttrell, Anthony: The Hospitallers in Hungary before 1418: Problems and Sources. (a továbbiakban: Luttrell 2001.) In: *The Military Orders and the Crusades*, 270.; Selwood, Dominic: *The Knights of the Cloister: Templars and Hospitallers in Central-Southern Occitania, 1100–1300*. Woodbridge, 1999. (a továbbiakban: Selwood 1999.) 171.

²⁰ A rend Központi Levéltára (Archives of the Order of Malta), Máltai Nemzeti Könyvtár, Valletta (a továbbiakban: AOM) 316, fol. 234^{r-v}; AOM 320, fol. 50^v–51^r. Ezúton szeretnénk köszönetet mondani a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának, hogy a rend központi levéltárában folytatott kutatást Kleblsberg Kunó Kutatási Ösztöndíjával támogatta.

központ és az egyes „rendházak” közé kiépített, a kapcsolattartást megkönnyítő templomos tartományok, illetve johannita perjelségek intézménye.²¹ Éppen a lovagrendek későbbi története igazolja, hogy az erős központosítás sikere jórészt ennek a rendi hierarchiának köszönhető. A 13. század során sajátos, *ad hoc* módon, regionális alapon szerveződve jöttek létre a nagy*preceptoratusok*, s végül, a század második felében megszervezték a „nyelveket” (*linguae*).²²

A magyar rendtartomány nem alkotott önálló „nyelvet”, hanem – bár a kérdés máig nem tisztázott – úgy tűnik, hogy a 13. század legelejéig a cseh rendházakkal közösen alkotott tartományt,²³ majd ezt követően a nyelvek létrejöttéig önállóan működött, idegen származású tartományi előjárókkal.²⁴ A 14. század elejétől, talán Anjou készítésére, a magyar–szlavón perjelség az itáliai nyelvhez „csatlakozott”, élén pedig felváltva itáliaiak és provençe-iak álltak, amit 1373-ban szerződésben is rögzítettek.²⁵

Szót kell még ejtenünk a johanniták 1154-re kiteljesedő kiváltságairól (*exemptio*) is, amelyek hosszú évszázadokon keresztül okoztak újra és újra kiújuló jogi viszályokat – világiakkal és egyháziakkal egyaránt. II. Paschalis négy,²⁶ illetve IV. Anasztáz egy bullája²⁷ tartalmazta a johannita rendnek adott legfontosabb kiváltságokat, s érdekes sajátosságuk, hogy szinte állandó „lépéshátrányban” a templomos kiváltságokat próbálták utolérni.²⁸ A teljesség igénye nélkül: a *Pie postulatio voluntatis* kezdetű bulla ugyan még nem mentesítette a testületet a megyéspüspök fennhatósága alól, de a tizedfizetési kötelezettség alól felmentette őket. Az *Ad hoc nos, disponentur* szerint a püspök nem ítélkezhet felettük és nem közösiheti ki őket, illetve nem helyezheti interdictum alá a rend egyházait; általános interdictum idején a rend tagjai továbbra is folytathatják az egyházi szolgálatot azzal a feltétellel, hogy az egyház kapui zárva maradnak és a harangok nem szólnak. A *Christiane fidei religio* megengedte a rend tagjainak, hogy templomokat alapítsanak és temetőket létesítsenek, illetve a rendtagok még interdictum idején is temetkezhettek. A templomosok által elnyert

²¹ Riley-Smith, Jonathan: The Origins of the Commandery in the Temple and Hospital. (a továbbiakban: Riley-Smith 2002.) In: La Commanderie: institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval. dir. Anthony Luttrell, Léon Pressouyre, Paris, 2002, 9.

²² Riley-Smith 1999. 76.; A „nyelvek” (*linguae*): *Provincia*: St. Gilles és Toulouse perjelségei (a 14. század első harmadában szétváltak nagyperjelségekre); *Francia*: Francia, Aquitánia, Champagne perjelségei; *Alvernia*: Auvergne perjelsége; *Alamania*: Németország, Csehország, Dacia (Skandinávia) perjelségei; *Anglia*: Anglia (Skócia és Wales) és Írország perjelségei; *Aragónia*: Navarra és Katalónia perjelségei valamint Amposta; *Kasztília*: Kasztília-León és Portugália perjelségei; *Itália*: Lombardia, Velence, Pisa, Róma, Capua, Barletta, Messina és a magyar–szlavón (vránai) perjelség. Bár számos kutató sorolta a magyar perjelséget a német nyelvhez, de ez bizonyosan csak 1604-re valósult meg.

²³ Reiszig Ede: A jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon. I–II. Budapest, 1925–28. (a továbbiakban: Reiszig) I. 27.; Hunyadi Zsolt: A johanniták a középkori Magyarországon: az első évtizedek. (a továbbiakban: Hunyadi 1999.) In: Homonnai Sarolta, Piti Ferenc, Tóth Il-dikó (szerk.) Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Az I. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai. Szeged, 1999. 32.

²⁴ Luttrell, Anthony: The Hospitaller Province of Alamania to 1428. In: Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica VIII – Ritterorden und Region: politische, soziale und wirtschaftliche Verbindungen im Mittelalter. Zenon H. Nowak (ed.). Toruń, 1995. (a továbbiakban: Luttrell 1995.) 29., 31.; Lásd még Borchardt, Karl: The Hospitallers, Bohemia, and the Empire, 1250–1330. (a továbbiakban: Borchardt 1999.) In: Mendicants, Military Orders, and Regionalism in Medieval Europe. Jürgen Sarnowsky (ed.). Aldershot, 1999. 211.

²⁵ AOM 347, fol. 51^{rv}.

²⁶ Lásd Riley-Smith 1967. 233., 236., 375–377.; Hiestand 1984. 67–103.; Selwood 1999. 77–79.

²⁷ Vö. Riley-Smith 1967. 45., 377.; Hiestand 1984. 104–135.

²⁸ Selwood 1999. 75.

Omne datum optimumra több elemében is emlékeztető *Quam amabilis Deo* kezdetű bulla felkéri a püspököt, hogy serkentse a rend számára adandó alamizsnát, adományokat, amelyekért cserébe az adakozók penitenciájának hetedét elengedi. 1154-ben IV. Anasztáz megújította a *Christiane fidei religiót* és fontos elemmel egészítette ki: a rendnek saját papjai lehetnek bármelyik rendházban. Ez a rendelkezés feltehetően egy, már jó ideje fennálló gyakorlatot szentesített, a lépés mégis fontos, mert a rend lelkeszei ettől kezdve már nem tartoztak püspöki fennhatóság alá.

Magyar rendházak

A szakirodalom által teremtetett és hosszú ideig fenntartott hagyomány szerint az első johannita lovagok a II. kereszties hadjáratra induló, s Magyarországon VII. Lajos francia király vezetésével átvonuló sereggel jelentek meg hazánkban, akiket II. Géza bírt maradásra különféle adományokkal. A rend, illetve az első rendtagok magyarországi megjelenése valóban a 12. század közepére tehető, s ez egybeesett az ausztriai és csehországi megtelepedésük idejével (1145–1147).²⁹ Első házuk alapjait a Szentföldre vezető szárazföldi zarándokút mentén, Székesfehérváron rakták le – nem Esztergomban, miként azt a kutatás sokáig hitte –, s III. Béla egy 1193-as oklevele³⁰ szerint egyik fő támogatójuk, Martyrius esztergomi érsek idején (1151–1157) a ház falai már félig álltak. Több mint valószínű, hogy a rend magyarországi megtelepedésében Eufroszina királyné szerepe legalább olyan jelentős volt, mint II. Gézáé. Ez nemcsak a királyné későbbi sorsából sejthető, hanem abból is, hogy – a fent említett 1193-as oklevél szerint – Martyrius (1157), majd Géza halála után a fehérvári rendház befejezését ő segítette, s hatalmas adománnyal látta el azt. Sőt, akár Géza és Eufroszina lánya, Erzsébet hercegnő által a rend számára kiállított 1186-os csehországi adománylevélből is vonhatunk le hasonló következtetéseket: Erzsébet a karítás példaképeként éppen a királynét jelölte meg, midőn azt írta, hogy „anyám, Eufroszina nyomait követvén, aki az Ispótyltyt mindig kedvelte és segítette”.³¹ Majd Erzsébet férje, Frigyes cseh herceg 1183-ban³² és 1185-ben³³ is adományokkal látta el a cseh johannitákat, éppen Erzsébetre hivatkozva. Kétségtelen, hogy a királynék által megtestesített „irgalmasság erénye” sokkal közelebb állt a rend eredeti célkitűzéseihez, mint bármiféle lovagi „virtus”.

Nyugat-Európától eltérően Magyarországon nagyon kevés magánadományban részesültek a johanniták, ezzel szemben sokkal hathatósabb támogatást kaptak a mindenkori uralkodótól.³⁴ Az első magánadományt feltehetően 1166-ban kapták,³⁵ bár az oklevélből hiányzik az ekkor Nyugaton már gyorsan terjedő, s a katonai szerepvállalásra utaló fordulat.

²⁹ Luttrell 1995. 23.

³⁰ Györfy György (szerk.): Árpád-kori oklevelek, 1001–1096. Budapest, 1997. 93–96.; Fejér Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér) II. 288.; Knauz Ferdinandus et al. (szerk.): Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I–IV. Strigonii, 1874–1999. (a továbbiakban: MES) I. 142–147.; Jakubovich Emil – Pais Dezső: Ó-magyar olvasókönyv. Pécs, 1929. 53–61.; Delaville Le Roulx, Joseph (szerk.): Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem, 1100–1310. I–IV. Paris 1894–1906. (a továbbiakban: CGOH) 936. sz.

³¹ Fejér II. 230.; Boczek, Antonius (szerk.): Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. I–XV. Olomucii – Brunae, 1836–1903. (a továbbiakban: CD Mor.) I. 316; CGOH 770. sz.

³² CD Mor. I. 307; CGOH 650. sz.

³³ CD Mor. I. 313; CGOH 718. sz.

³⁴ Hunyadi Zsolt: The Hungarian Nobility and the Knights of St John. In: La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Âge. Collection de l'École française de Rome, 275. dir. Noël Coulet et Jean-Michel Matz. Rome, 2000. 612–613.

³⁵ Fejér II. 174–175; CGOH 368. sz.; Nagy Imre et al. (szerk.): Hazai Okmánytár. I–VIII. Győr – Budapest, 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VII. 1–2.

lat: „a Szentföld védelmére.”³⁶ Nem sokkal később újra dinasztikus támogatásban részesült a rend, amikor Alexios, azaz a későbbi III. Béla 1170 első felében szentföldi birtokvásárlásra tett adományt a johannita nagymesternek, s a megvásárlandó birtok jövedelmét a szegények javára ajánlotta. Ez az adomány fontos mérföldkő lehetett a rend és Magyarország kapcsolatában,³⁷ és a magyarországi johanniták számára a fellendülés időszakának kezdetét jelentette. Talán nem véletlenül esett egybe a keresztes hadjáratok eszméjének egyre erőteljesebb hazai megjelenésével, hiszen éppen a III. keresztes hadjárattól vállaltak a johanniták meghatározó szerepet a szentföldi harcokban.³⁸

A 12. század utolsó évtizedének egyik legfontosabb mozzanata III. Béla már említett 1193-as adománylevele volt, amelyben Eufroszina birtokadományait megerősítve hosszú évtizedekre meghatározta a rend hazai fejlődését.³⁹ Az oklevélből ugyan nem derül ki, hogy Eufroszina pontosan mikor tette ezeket az adományokat, az azonban bizonyos, hogy jó néhány adományul kapott birtok lett alapja a később önállóvá váló *preceptorium*oknak, amelyek ily módon, feltehetően, Fehérvár tartozékai (*membra*) voltak: Aracs, Gyánt, Új-udvar, Csurgó, Varasd (Bonyhádvarasd). Béla ráadásul meg is toldotta az eredeti adományt, és szavaiból úgy tűnik, hogy a Magyarországon, de legalábbis a Fehérváron megtelepedett johanniták továbbra is a szegények szolgálatának szentelték tevékenységüket.⁴⁰

Mindazonáltal a hazai kutatás teljesen összemosta a johannitákra és az 1960-as évek végén felfedezett ispotályos kanonokrendre, a stefanitákra vonatkozó forrásokat. A helyzetet tovább nehezíti, hogy más rendek (például antoniták) tagjait, házait, valamint birtokait is „átkeresztelték” johannitának, illetve azonosítatlan „kereszteseket” előszeretettel tekintettek Szent János lovagjainak. A történetileg helyes képet elsősorban Boroviczény Károly-György jóvoltából ismerjük.⁴¹

Egyes kutatók a fehérvárin kívül még számos más házzal is számolnak a 12. században, ám a megfelelő forráskritika segítségével a stefanita házakat elkülönítve, csupán három johannita házról kell említést tennünk. A sort a Zala megyében lokalizált, első ismert, s meglehetősen korai, 1166-os magánadomány nyitja, Dobica fia Wido-tól: három prédiüm, illetve egy Szent Péter tiszteletére felszentelt monostor.⁴² Bár nem lehetetlen, hogy Fehér-

³⁶ Gervers, Michael: *Pro defensione sancte terre*: the Development and Exploitation of the Hospitalers' Landed Estate in Essex. In: *The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick*. Malcolm Barber (ed.). Aldershot, 1994. (a továbbiakban: Gervers 1994.) 3–20.

³⁷ Fejér V/I. 284–288.; CGOH 309. sz.; Walterskirchen, Martin von: Béla III. schenkt den Johannitern Land bei Akkon: Ein Beitrag zur Geschichte des internationale Zahlungsverkehrs im 12. Jahrhundert. *Annales de l'Ordre Souverain Militaire de Malte*, 33. 1975. 102–109.; Vö. Makk Ferenc: The Árpáds and the Comneni. *Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*. Budapest, 1989. 106., 170–171.; Borchardt, Karl: *Military Orders in East Central Europe: The First Hundred Years*. (a továbbiakban: Borchardt 1996.) In: *Autor de la première Croisade. Actes de Colloque de la Society for the Study of the Crusades and the Latin East*. Michel Balard (ed.). Byzantina Sorbonensia, 14. Paris, 1996. 250.

³⁸ Vö. Sweeney, James Ross: Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. *Századok*, 118. 1984. 114–124.; Borosy András: A keresztes háborúk és Magyarország (I–II). *Hadtörténelmi Közlemények*, 109:1. 1996. 3–41.; 109:2. 1996. 11–52.; Nicholson 2001. 29.

³⁹ Lásd a 30. jegyzetet.

⁴⁰ Györffy 1999. 96.

⁴¹ Lásd Boroviczény, Karl-Georg: *Kommentierte Bibliographie der Kreuzherren- und Hospitalorden, sowie deren Krankenhaus- und Bädergründungen in Ungarn in der Zeit der Arpaden* (X. bis XIII. Jahrhundert). Kézirat. Freiburg, 1970.; Boroviczény Károly-György: *Cruciferi Sancti Regis Stephani. Tanulmány a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről*. *Orvostörténelmi Közlemények. Communicationes de Historiae Artis Medicinae*, 133–140. 1991–1992. 7–48.

⁴² HO VII. 1–2.

vár után itt is megvetették lábukat a johanniták, sajnos egyetlen más adat sem szól arról, mi lett az adomány sorsa. Minthogy más Szent Péter titulú johannita házat nem ismerünk, így az is elképzelhető, hogy az adományt még a 12. század folyamán pénzzé tette a rend, s azt a Szentföld védelmére elküldte, vagy valamely később megszerveződő *preceptorium* távoli tartozéka lett, és parókiális egyházként működött. A másik két rendházzal (Pécs, Boisce) könnyen belátható, hogy a tárgyalt időszakban nem tartoztak a johannitákhoz.⁴³

A 12–13. század fordulóját vizsgálva, a források terén talán még rosszabb a helyzet, mint az első négy évtizedben. A kézzelfogható fordulat II. András uralkodásával kezdődött, de a kútfők számának növekedésében III. Ince pápa, illetve kancelláriájának szerepe sem elhanyagolható. A Szentföldet is megjárt magyar uralkodót szoros szálak fűzték a johannitákhoz: a rend *donatusa* volt, s ily módon könnyen elérte, hogy a magyar királyi család minden férfitagja (*donatusként*) a rendhez csatlakozzon. Ezt a státust⁴⁴ a magyar, de időnként még a nemzetközi szakirodalom is gyakran összekeveri a rend teljes jogú tagjaival (*fratres professi*), akik hármass szerzetesi fogadalmat tettek és három csoportot alkottak: lovagok (*militēs*),⁴⁵ szolgálótestvérek (*fratres servientes* v. *sariantes*),⁴⁶ valamint káplánok (*fratres presbyteri* v. *capellani*). Szintén külön csoportot alkottak a rend házaiban élő, ott szolgáló, de fogadalmat nem tett *confraterek* és *consororok*. A testvérek egyébként nem általában a rendhez, hanem egy adott házhoz tartoztak (*stagia*),⁴⁷ amelyet csak meghatározott körülmények között hagyhattak el.

A növekvő számban napvilágra kerülő írott emlékek segítségével valamelyest több fényt vetül a rend birtokainak, házaiknak szaporodására, különösen a tizedek fölött újra és újra kiújuló viták, perek tükrében. Bár a rend legfontosabb kiváltságait négy alapvető jelentőségű pápai bulla tartalmazta (1113–1154), mégis a rendnek lépésről lépésre kellett elismertetnie és elfogadtatnia ezeket a kiváltságokat a hazai klérussal. Ennek során szerezhetünk tudomást a váci egyházmegyében fekvő birtokokról 1207-ben,⁴⁸ melyek között talán ott volt a 13. század első harmadában már rendházként működő Szirák és Tolmács is. Ugyanebből az évből maradt fenn II. Andrásnak a Szent Sír kanonokrend számára kiállított adománylevele, melyben az adomány tárgyát képező hét faluról azt mondja a király, hogy „azok ugyanolyan szabadságnak (*libertas*) örvendjenek, mint a templomosok és johanniták falvai.”⁴⁹ 1209-ben a győri püspökség területén lévő birtokok tizedfizetési kiváltságának védelme kapcsán kelt oklevélből nem derül ki, hogy a későbbi házakhoz, azaz Gyórhöz, Sopronhoz közeli vagy egészen máshol fekvő birtokokról volt-e szó.⁵⁰ Sajnos e pillanatban az is talány, hogy a pécsi püspök kérésére a pápa által megrótt ispotályosok pusztán birtokokkal vagy házzal is rendelkeztek-e a pécsi egyházmegyében 1213-ban.⁵¹ Az 1216-ban

⁴³ Részletesen lásd Hunyadi 1999. 34–35.

⁴⁴ *Donati*: a rendet adományaikkal segítő világiak, aki csak halálukkor öltötték fel a rend habitusát, s a rend templomai szolgáltak temetkezőegyházukként.

⁴⁵ 1358. november 19. AOM 316, fol. 258^r. Részleteinek kiadása: Engel Pál: 14. századi magyar vonatkozású iratok a johannita lovagrend máltai levéltárából. Történelmi Szemle, 39. 1997. (a továbbiakban: Engel 1997.) 116.

⁴⁶ 1366. március 20. AOM 319, fol. 235^v. Kiadása: Dobroniák 1984. 169.; Engel 1997. 116–117. Mindketten rosszul oldották fel a datálást, ráadásul Dobroniák kiadásában néhány értelemzavaró hiba is van.

⁴⁷ Nicholson 2001. 80.

⁴⁸ Fejér III/1. 44.

⁴⁹ Fejér III/1. 42; Kostrenčić, Marko – Smičiklas, Tadeus (szerk.): Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. I–XVIII. Zágráb, 1904–1990. (a továbbiakban: Smičiklas) III. 72.

⁵⁰ Fejér III/1. 99–100.

⁵¹ Fejér III/1. 141–142.

önálló házként szereplő Kesztelec,⁵² valamint az 1226-ban hasonló státuszú Aracs⁵³ minden bizonnyal a tolnai főesperesség területén feküdt. Elsősorban az uralkodói támogatásnak, illetve a kisszámú magánadománynak köszönhetően a 13. század első felében már tucatnyi egységről vagy annak részeiről tesznek említést a források, amelyekről nem tudjuk pontosan, hogy hány *preceptorium*ot alkottak: Fehérváron kívül Lubán (Ljubač), Kesztelec, Curgón, Szirákon, Aracsán, Esztergomban (Szent Kereszt patrocíniummal), Újudvaron, Tolmácson, Dadán (Kaposdada), Sopronban és talán Győrött is voltak tartozékai (*domus, camerae, membra*) a rendnek.

JOHANNITA PRECEPTORIUMOK AZ ÁRPÁD-KORBAN

Természetesen II. Andrásnak keresztes hadjárata idején a Szentföldön tett,⁵⁴ s III. Honorius pápa által 1218-ban megerősített⁵⁵ adományai is figyelmet érdemelnek. Bizonyos, hogy a johanniták birtokukba vették a Curgó és a Dráva között fekvő területet. Az azonban kétséges, hogy a szalacsi sóból származó jövedelmet valóban megfizették-e Crak és Margat szentföldi johannita várainak. Bár a király 1225-ben⁵⁶ megerősítette adományát,

⁵² Fejér III/1. 179.; CGOH 1463. sz.

⁵³ Erdélyi László – Sörös Pongrácz: A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, I–XII. Budapest 1902–1916. (a továbbiakban: PRT) I/672–673.; Veszprémi püspökség római oklevéltára. 1103–1526. I–III. Szerkesztette: Fraknói Vilmos. Budapest, 1896–1907. (a továbbiakban: MonWes) I. 70; MES I. 260, 278; Árpád-kori új okmánytár. Szerkesztette: Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest, 1860–1874. (a továbbiakban: ÁUO) I. 222–223.

⁵⁴ AOM 46, nr. 1; Fejér III/1. 233–243; Theiner Augustinus (szerk.): Vetera Monumenta Historica Hungarum Sacram Illustrantia, 1216–1352. I–II. Romae, 1859–1860. (a továbbiakban: Theiner) I. 15–17.; ÁUO I. 140–142.; CGOH 1590. sz.

⁵⁵ Fejér III/1. 244; Theiner I. 14–15., 17.; ÁUO I. 156–157.; CGOH 1602., 1614. sz.

⁵⁶ CGOH 1803. sz.

egy emberöltővel később – 1258-ban és 1259-ben – IV. Sándor pápa intette IV. Bélát, hogy apja szentföldi ígéretét teljesítse, ha pedig mégsem tenné, akkor jelenjen meg a Szent-szék színe előtt.⁵⁷ Az uralkodó johannitákba vetett bizalma abban is tükröződik, hogy 1222-ben II. András az Aranybulla második példányának őrzésével bízta meg a rend hazai képviselőit.⁵⁸

A *preceptorium*ok térképén is követve a 13. század eseményeit látható, hogy a IV. Béla uralkodása idején létrejött házak elsősorban a Dunántúlon, illetve Horvátországban találhatók. A források előbb vagy utóbb a *preceptorium*okhoz tartozó várak létéről is tanúskodnak (például Ljuba),⁵⁹ míg más esetekben fürdők (Esztergom, Győr),⁶⁰ illetve ispotályok (Sopron, Székesfehérvár)⁶¹ létéről értesülünk. Amint már fentebb utaltunk rá, a házak egy része korábban a fehérvári *preceptorium*hoz tartozott, így feltehető, hogy erről „váltak le”, de nem klasszikus filiació során, mert ez a lovagrendekre nem volt jellemző.⁶² A fejlődés egy másik fokmérője, hogy a magyar-szlavón rendtartomány is ekkor, azaz a 13. század első felében önállósodott, s ez részben annak köszönhető, hogy hasonló uralkodói támogatásban volt része Szt. János lovagjainak IV. Béla uralkodása alatt is. Újabb és újabb adományokat kaptak részben birtokok, részben pedig adó-, illetve járadékkezdvezmények formájában.⁶³ Jóllehet nem ismeretes, hogy a tatárjárás idején mekkora katonai segítséget nyújtottak a királynak, a Muhinál elszenvedett vereséget ők sem tudták megakadályozni.⁶⁴ A johanniták egészen Trau váráig kísérték a tatárok elől menekülő királyt;⁶⁵ e mellett két közvetett adat is tanúskodik. A székesfehérvári konvent első fennmaradt oklevelének (1243) megerősítő formulájában azt olvashatjuk, hogy „... pecsétünk a tatároktól való félelem miatt a tenger melléken (*circa maritima*) van ...”, vagyis a rendtagok a fehérvári konventi pecsétet – és talán a levéltárat is – kimenekítették.⁶⁶ Egy másik oklevél pedig arról informál, hogy Rembald de Voczon, a magyar-szlavón rendtartomány előjárója még 1243 novemberében is Trauban tartózkodott, midőn ott egy ügylet tanújaként tűnt fel.⁶⁷ Feltehetően e helytállásra is utalt IV. Béla, amikor 1247-ben a johannitákra bízta a Szörénységet egészen az Oltig,⁶⁸ amit azonban a lovagok – megnyugtatóan máig sem tisztázott okok miatt – nem sokkal később elhagytak (vagy el sem foglaltak), megíúsítva ezzel a ki-

⁵⁷ Fejér IV/2. 466–469., 504–506.; ÁUO II. 301–303.; Theiner I. 236–238.; CGOH 2896., 2920. sz., MES I. 454.

⁵⁸ Fejér III/1. 374–381.; MES I. 235.

⁵⁹ Smičiklas III. 50–52; Fejér VII/5. 166–170.

⁶⁰ Smičiklas IV. 48–50; Fejér IV/1. 104–111, IX/5. 153; MES I. 326.

⁶¹ Például Fejér IV/2. 126–127.; CGOH 2589. sz.

⁶² Vö. Gilchrist, Roberta: *Contemplation and Action: The Other Monasticism*. London and New York, 1995. 65.

⁶³ Reiszig I. 52–60.; Például Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény DI.106180 (1238); DI.106117 (1238).

⁶⁴ Rogerius mester híradása, legalábbis annak fennmaradt változata nem tekinthető hiteles forrásnak: *...rex Bela maritimis de partibus per cruciferos de insula Rodi [...] de recessu Tartarorum in Hungariam venit.* (Rogerii carmen miserabile. In: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Szerkesztette: Emericus Szentpétery. I–II. Budapest, 1937–1938. I. 596.) A 13. század közepén rodoszi lovagokat emlegetni kétségtelenül anakronisztikus és ily módon bizonyosan későbbi kéz betoldása.

⁶⁵ Reiszig I. 56.; Hársing László és Kozák Károly: *A johanniták a középkori Magyarországon*. Világosság, 20. 1979. 694.

⁶⁶ ÁUO VII. 144–145; Vö. Hunyadi Zsolt: *A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban*. In: *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*. Szerkesztette: Koszta László. Szeged, 1998. 40–41.

⁶⁷ *Testes sunt Rambaldus preceptor domus Hospitalis per totam Hungariam [...]*. Smičiklas IV. 205–206.

⁶⁸ Fejér IV/1. 447–454.; Theiner I. 208.; Erdélyi okmánytár, 1023–1300. Szerkesztette: Jakó Zsigmond. Budapest, 1997. (a továbbiakban: Jakó 1997.) 191.; CGOH 2445. sz.

rály terveit. S ez akkor is meglepő, ha tudjuk, hogy elsősorban nem adományról, hanem egyfajta, az uralkodó és a lovagok közötti szerződésről volt szó. Ráadásul, a katonai szerepvállalást elősegítendő – az európai gyakorlatban szokatlan módon – IV. Ince pápa a lyoni zsinaton ugyanolyan a bűnbocsánatot ígért a tatárok ellen Magyarországon harcoló johannitáknak és a hozzájuk csatlakozóknak, mint amilyet a Szentföldön küzdő keresztesek nyertek el.⁶⁹

A johannita rend hazai fejlődése a század második felében sem tört meg, amit jól illusztrál *preceptorium*ainak növekvő száma. A 13. század utolsó negyedére közel húsz *membrával*: házzal, ispotályal, fürdővel, illetve erődítménnyel számolhatunk. Az adminisztratív egységek elhelyezkedésében egy új irányzat figyelhető meg, jelesül, hogy a templomos birtokok megszerzését jóval megelőzve a Dráván túl is találunk új alapításokat: Dobsza (Dopsin), Pakrac (Pekrec), Béla (Bela), Csicsán (Čiče). Torda alapításával pedig már Erdélyben is megvetette lábát a rend. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor jó néhány johannita tartozék eltűnt a forrásokból a 13. század legvégére: Kesztelec, Aracs, Szirák, Tolmács, Szomolya. Sőt, nincs hiteles forrás a tordai ház sorsáról sem a század végét követően.⁷⁰ Figyelemreméltó, hogy Szirák, Tolmács és Szomolya feltehetően az esztergomi *preceptorium*-hoz tartozott, s az alárendelt házak eltűnése talán összefüggésben lehet az „anyakonvent” hanyatlásával. Ugyanis alig három évtizeddel később a Szent Kereszt patrocíniumú esztergomi ház is elvesztette önállóságát, s a fehérvári *preceptorium* részévé vált.⁷¹ A *preceptorium*ok időről időre történő átszervezése teljesen bevett gyakorlat volt a rend életében. Az elsődleges cél a jövedelmezőség fokozása volt, így még a nagy földrajzi távolság sem feltétlenül jelentett akadályt a javak kezelésében.⁷²

A 13–14. század fordulóján a tartományúri hatalom komoly veszélyt jelenthetett a rend hazai birtokaira, illetve az ott élő alávetett népességre, mégis, ez az időszak kifejezetten kedvezően indult a johanniták szempontjából. Ennek oka a templomosok feloszlása, illetve házaiknak és birtokaiknak johannita tulajdonba kerülése. Ez a folyamat – kiegészülve az északabbra fekvő házak eltűnésével – alapvetően megváltoztatta a magyar-szlávon rendtartományon belüli súlypontot, amennyiben azt áttolta a Dráván túlra, s ezzel egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a Dráva–Száva közén, illetve a Tengeremelléken fekvő házak.

⁶⁹ Fejér IV/1. 465–467.; Theiner I. 206.; ÁUO II. 205–206.; CGOH 2477. sz. Az indulgencia jelentőségéről lásd Luttrell 1995. 29.

⁷⁰ Jakó 1997. 307–311.

⁷¹ Fejér VIII/4. 129–130. 1401-ben azonban újra önálló *preceptorium*ként tűnt fel, élén egy bizonyos Ferencsel. DL.8617.

⁷² Francia példák: Beaucage, Benoît: Visites générales des commanderies de l'Ordre des Hospitaliers dépendantes du Grand Prieuré de Saint-Gilles: 1338. Aix-en-Provence, 1982. (a továbbiakban: Beaucage 1982.) passim; Miguet, Michel: Templiers et Hospitaliers en Normandie. (Mémoires de la section de l'archéologie et d'histoire d'art). Paris, 1995. passim.

JOHANNITA PRECEPTORIUMOK A 14. SZÁZADBAN

Más európai országokhoz hasonlóan több évtizedet vett igénybe, mire a vienne-i zsinat döntése alapján a templomos javak jelentős részét átvehették a johanniták.⁷³ A zsinat döntéseit Magyarországra is elküldték,⁷⁴ s ennek nyomán 1312 és kb. 1340 között több mint egy tucat egykor templomos *preceptorium*ot vettek birtokba a magyar-szlavón johannita rendtartomány tagjai: Hresztva (Hresno), Gora, Dubica, Nekse (Našice-Martin), Szentmárton (Božjakovina), Szentmárton (Sv. Martin na Muri), Szentlőrinc (Okur), Vrána, Bő, Keresztény, Szentiván (Ivanec) és Lesnica (Lešnik). Sőt, talán ide sorolható egy „szerémségi” *preceptorium*nak nevezhető adminisztratív egység is, amely egy bizonyos Ádám kezelésében több házat fogott össze.⁷⁵ A magyar gyakorlatban sem volt ritka, hogy egy *preceptor* több házat is kezelésében tartott, bár a rendi gyakorlattal ez nem állt összhangban. A hosszú ideig fennálló helyzetet legalizálta XI. Gergely pápa, aki 1371-ben engedélyezte, hogy a *preceptor*ok akár 2–3 *preceptorium* javait kezeljék egyszerre, ha azok ugyanabban a perjelségben vannak, s *responsió*juk együttesen sem éri el a 200 forintot.⁷⁶

⁷³ Luttrell, Anthony: Fourteenth-century Hospitaller Lawyers. In: The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West, 1291–1440. London, 1978. XVI: 450.; Riley-Smith 1999. 94. Borchardt, Karl. The Templars in Central Europe. In: The Military Orders and the Crusades. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity. Zsolt Hunyadi and József Laszlovsky (ed.). Budapest, 2001. 239.

⁷⁴ Lásd V. Kelemen *Nuper in concilio* kezdetű bullájának példányait (AOM 10, nr. 70., 71.), amelyeket a magyarországi világiaknak, illetve egyháziaknak címeztek.

⁷⁵ ... *consensu ... fratris Adam preceptoris domorum de Syrmia...*, illetve ... *asensu ... fratris Adam preceptoris domorum Sirmie ...* Anjoukori Okmánytár. Szerkesztette: Nagy Imre és Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. Budapest, 1878–1920. (a továbbiakban: AO) I. 376., 389–390.

⁷⁶ Lásd Nicholson 2001. 51.

Az átvett templomos házakkal, illetve a hozzájuk tartozó birtokokkal kapcsolatban a fentiekben túl legalább két általános megállapítást fogalmazhatunk meg. Egyrészt, az európai helyzethez hasonlóan,⁷⁷ a feltételezett gazdagodásnak nincs meggyőző nyoma a forrásokban. A rendi előjárók, illetve az erre kijelölt rendtagok hol kifejezett pápai hozzájárulással és felhatalmazással, hol pedig annak hiányában idegenítették el vagy adták bérbe hosszabb-rövidebb időre a rend – elsősorban szlavóniai – birtokait a templomos javak átvételének kezdetével egy időben.⁷⁸ A másik jelenség, amely természetesen összefügghet az elsővel, hogy az átvett templomos *preceptorium*ok jelentős része eltűnt a 14. század utolsó negyedére, mégpedig leginkább oly módon, hogy először – feltehetően – átszervezték őket, s így önállóságukat elvesztve a vránai perjelség egyszerű tartozékai lettek.

A 14. század második felében végbement „átszervezésekre” utalhat az a jelenség, hogy néhány rövid életű ház, illetve vár tűnt fel a forrásokban, például Mostanica (Moštanica), és Fadd, amelyek eredetileg a rend birtokaiként más *preceptorium*okhoz tartoztak, s a korai időszakhoz hasonlóan egy bizonyos idő eltelte után önállósodtak. Mindazonáltal, a vizsgált időszak utolsó öt évtizedében mintegy két tucat házról, illetve erődtímről tesznek említést a források, de ezek nagy része eltűnt a század utolsó negyedére. Nagy Lajos halála után körülbelül tizenöt önálló adminisztratív egységgel bírtak a johanniták, s ezek túlnyomó része a Drávántúlon feküdt, még ha az egyik legfontosabb, Székesfehérvár, továbbra is az ország közepén működött. A 14. század közepétől Vrána, az egykori templomos központ szerepének változása is kézzelfoghatóbbá vált: egészen pontosan erre az időszakra a magyar-szlavón johannita perjelség meghatározó jelentőségű *preceptorium*ává vált, ami a perjelek címében könnyen tetten érhető: *prior (et) prioratus Ungarie seu Aurane*. Bár a magyar-szlavón perjelség nevébe is felvette Vránát, mégsem egészen egyértelmű, hogy valóban kizárólagos központja volt-e a johannitáknak. Az európai gyakorlatban egyébként is ritkán fordult elő, hogy a perjelségek egy adott házat vagy várat jelöltek volna ki központjukként, bár voltak jelentősebb *preceptorium*ok: ún. *domus sive preceptoría principalis*.⁷⁹ A magyar előjárók is más-más rendházban tartották székhelyüket: Gyánt, Béla, Pakrac, Csurgó, Gora, Vrána. Így például Pierre Cornuti Pakracon és Csurgón is tartózkodott egy ideig. Az is a jelentőség mércéje lehet, hogy melyik ház adja a mindenkori alperjelt, de ebből a szempontból Székesfehérvár mellett más házak is komoly szerepet játszhattak, hiszen a bélai várnagy mellett a csurgói és az újudvari *preceptor* is ilyen szerepben tűnt fel időnként.

Perjelek, *preceptor*ok, testvérek – Külföldiek a rend vezetésében

A Szentföldhöz és Nyugat-Európához képest csak alig megkésve, az 1180-as években kezdett kialakulni a területi alapú rendi hierarchia, amely a későbbi cseh–morva, osztrák és magyar perjelségek alapjává vált. Hogy mennyire nem kristályosodott ki a rendi hierarchia középső foka, amely az egyes *preceptorium*okat volt hivatott összefogni, azt jól illusztrálja az az 1186-os oklevél, amely a következőképpen nevezte meg a magyar és cseh ügyekben ille-

⁷⁷ Luttrell, Anthony: *The Hospitallers at Rhodes, 1306–1421*. In: *A History of the Crusades*. ed. Kenneth M. Setton. Madison, 1975. 290; Luttrell, Anthony: *Notes on Foulques de Villaret, Master of the Hospital, 1305–1319*. In: *Des Hospitaliers de Saint Jean de Jérusalem de Chypre et de Rhodes de hier aux chevaliers de Malte aujourd'hui*. Paris, 1985. 76.

⁷⁸ A teljesség igénye nélkül: Thallóczy Lajos – Barabás Samu (szerk.): *A Blagay-család oklevéltára*. Budapest, 1897. (a továbbiakban: *Blagay cs.*) 74–75., Smičiklas VIII. 353–354. (1314); AO I. 376. I. 389–390. (1315); Smičiklas IX. 10–11. (1321); Theiner I. 485–486. (1322); Fejér VIII/2. 495–496. (1323); DI.106115; Df.258480; Fejér VIII/3. 147–149. (1326); *Blagay cs.* 99–100.; Smičiklas IX. 341–342. (1327); Fejér VIII/3. 341–343. (1328); Solymosi 1998. 336–337. (1339). Vö. Selwood 1999. 187.

⁷⁹ Luttrell, Anthony: *Spiritual Life of the Hospitallers of Rhodes*. In: *Die Spiritualität der Ritterorden im Mittelalter*. Zenon H. Nowak (ed.). Toruń, 1993. 79.

tékes rendi előjárót: „Márton egykori prágai prépost, most pedig a jeruzsálemi Ispotály testvére, Magyarország, Csehország s minden más – keletre, északra és délre fekvő – terület *preceptor*”.⁸⁰ Vagyis Márton illetékessége mindazokra a területekre is kiterjedt, amelyek még nem integrálódtak más (például német, itáliai) perjelségekbe. Anthony Luttrell angol történész véleménye szerint Mártont az 1180-as évek elején a Szentföldről küldték Közép-Európába.⁸¹ Szerencsénkre Márton még egy ideig nem tűnt el a forrásokból: 1188-ban megjelent a rend Margat-i generális káptalanján,⁸² 1189-ben pedig *preceptor hospitalis*ként helyezte pecsétjét II. Ottó (Konrád Ota) cseh herceg oklevelére, de nem tudni, hogy pontosan milyen minőségben, hiszen a pecsételhelyezők sorában Bernát követi *prior Boemie* címmel.⁸³ Karl Borchardt véleménye szerint a forrásban említett Bernát azonosítható az 1170 első felében Béla által tett adomány ügyében eljáró testvérral.⁸⁴

A tisztségek kérdése azért is bír nagy jelentőséggel, mert a brnoi Libor Jan által néhány évvel ezelőtt újra felfedezett 1193-as levélben, amely egy bambergi kódexbe másolva maradt fenn, a johannita rend mestere Mártont csak magyarországi perjelnek (*prior in Ungaria*) címzi.⁸⁵ Minthogy Párizsban is őriznek egy, a fentivel szinte szó szerint egyező levelet, amelyet Guillaume de Villiers-nek, a Tengerentúli (*ultramarinus*, ti. szentföldi [Outremer]) mesternek címzett a rend nagymestere, valószínűsíthető, hogy egy körlevél egy-egy példánya maradt fenn.⁸⁶ A címek és tisztségek kérdéséhez mindazonáltal hozzá kell tenni, hogy ma már a rend történetét évtizedek óta kutató szakemberek is elismerik: a korai időszakban nem meghatározható, pontosan milyen hatáskört takarnak a forrásokban szereplő tisztségek (*preceptor*, *magnus/maior preceptor*, *magister*, *summus magister*).⁸⁷ A közép-európai provinciákban ez az időszak egészen a 13. század közepéig tartott, amikor a magyar előjáró a Tengeren inneni részek *nagypreceptora* (*maior preceptor in partibus cismarinis*)⁸⁸ címet viselte, amely titulus bizonyosan nem a *magister ultra-*, vagy *transmarinus* komplementer párja volt.

A fogalomhasználat sajátossága, hogy mire következtetessé válnak a fenti kifejezések, addigra egy újabb probléma nehezíti a kutatást. Míg a szentföldi és nyugat-európai források *frater hospitalis*, vagyis ispotályos testvér kifejezéssel illetik a rend tagjait, addig a magyar, s általában a közép-európai forrásokban rendszeresen feltűnik a *crucifer*, azaz keresztes kifejezés, holott szó sem volt keresztes lovagokról. Olyannyira nem, hogy pápai rendelkezések tiltották a lovagrendek tagjainak a keresztes eskü letételét.⁸⁹ Ez akkor is tekintetbe veendő, ha tudjuk, hogy a szentföldi harcok egy részében *de facto* keresztes irányítás alatt harcoltak mind a templomosok, mind a johanniták, illetve a német lovagrend tagjai is.

A korábban említett Márton személye, pontosabban hatásköre valószínűsíti, hogy a 12. század utolsó harmadában a magyar és a cseh házak közös tartományt alkottak. A források

⁸⁰ CD Mor. I. 317; CGOH 802. sz.

⁸¹ Luttrell 1995. 23.

⁸² Jan, Libor: ...*Mortuus est persecutor noster Saladinus* (K zpřisobu komunikace mezi českými zeměmi a palestimou ve 12. a 13. Století). *Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*, 44. 1997. (a továbbiakban: Jan 1997.) 23.

⁸³ CD Mor. I. 328; CGOH 865. sz.

⁸⁴ Borchardt 1996. 250.; Az oklevél szövege: Fejér V/1. 284–288.; CGOH 309. sz.

⁸⁵ Jan 1997. 32.; Korábbi szövegkiadása: Wattenbach, Walter: *Urkunden und andere Auszeichnungen*. *Neues Archiv* 11. 1886. 402.

⁸⁶ CGOH 945. sz.

⁸⁷ Luttrell 1995. 21–22. Vö. Luttrell 1998. 78–88.

⁸⁸ Például CGOH 2481. sz. (helyes névalakkal: CGOH IV. 350). Vö. Borchardt 1999. 206.

⁸⁹ Lásd Luttrell, Anthony: *The Military and Naval Organization of the Hospitallers at Rhodes: 1310–1444*. In: *Das Kriegswesen der Ritterorden im Mittelalter. Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica* 6. Zenon Hubert Nowak (ed.). Toruń, 1991. 134.; Luttrell 2001. 270.

azonban kevésbé beszédek a 13. század első harmadában. Az oklevelek említést tesznek, név szerint meg nem nevezett, magyar perjelekről 1208-ban,⁹⁰ 1217-ben (P siglával),⁹¹ és 1222-ben,⁹² valamint egy bizonyos B. vagy – más olvasat szerint – *R. procurator hospitalis in Hungariáról*, azaz magyarországi ispotályos *procuratorról* 1216-ban.⁹³ A *procurator* kifejezésnek is több jelentése rekonstruálható a forrásokból. A korai időszakban akár az egyes *preceptoriumok* vezetőjét is jelölhette,⁹⁴ később azonban egyre gyakrabban a mindenkori helyettesekre, helytartókra, *visitatorokra* alkalmazták a kifejezést, illetve alkalmanként az egy-egy ügyben eljárókat is így nevezték (*procurator in hac causa*).

Az idő előrehaladtával persze a források is egyre informatívabbak lettek: 1225-ben Rembald de Voczon *procuratorról*,⁹⁵ 1226-ban János nagymesterről,⁹⁶ majd 1232 és 1254 között az előbbiről már magyar–szlávón ispotályos mesterként, tartományi perjelként, *nagypreceptor*ként, valamint a Tengeren inneni részek *preceptor*aként tesznek említést. Rembaldot egyébként 1253-ban és 1254-ben itáliai, magyar és osztrák *nagypreceptor*nak címezte IV. Konrád, a „rómaiak” királya, de a magyarországi források nem említenek ilyen címet.⁹⁷ Ahogyan János, úgy Rembald származása is ismeretlen, bár ez utóbbi kapcsán figyelmet érdemel Jean Raybaud elképzelése, aki a francia „nyelv”-hez tartozó Dua Lamec *preceptor*ával azonosítja, de a provençe-i Beauson-ból származónak tartja.⁹⁸ Rembald meglehetősen aktív figurája volt a 13. század második negyedének. II. András követeként Rómában is járt 1232-ben, illetve többször feltűnt a Szentszék által kirendelt bíróként, s talán nagyfokú mobilitása is idegen származása mellett szólhat. Szót kell még ejtenünk Ambrus budai kanonokról is, aki 1243-ban egy bizonyos Miko de Buxunio⁹⁹ mellett a tar-

⁹⁰ Fejér III/1. 56–57.; MonWesp I. 17.; CGOH 1302. sz.

⁹¹ ÁUO VI. 380–383; CGOH 1605. sz. Említésre méltó a győri káptalan egy 1216-os oklevelében tanúként szereplő Pethe (... *hoc autem factum est in presentia [...] et Pethe magistri hospitalis Domus...* ÁUO I. 139–140), akit a szakirodalom eddig a győri ispotály előjárójaként tartott számon. (Reiszig II. 61., 69.; és ez alapján mások.) Véleményünk szerint több érv szól győri *preceptor* volta ellen. Egyrészt a győri ház első említése jóval későbbi, és az oklevél szövege sem utal kifejezetten arra, hogy a győri ház vezetőjéről lenne szó. Másrészt, bár az adat meglehetősen korai, a tisztségviselőket időrendben felsoroló táblázatból kitűnik, hogy a *magister* kifejezés – jelen ismereteink szerint – a tartományi vezetőket jelölte, míg a házak élén *preceptorok* vagy *commendatorok* álltak, így valószínűleg a magyar rendtartomány vezetője volt akkoriban. Ezt a feltételezést erősíti, bár nem bizonyítja, hogy 1217-ben a forrásokban feltűnő előjárót siglával jelölték, aki azonos lehet az előző évben szereplő Pethével. A függelékben található listából természetesen az is kitűnik, hogy a 13. század utolsó harmadáig a *preceptor* titulus – valamilyen jelzővel – a rendtartomány vezetőit is jelölhette.

⁹² Fejér III/1. 383–384.; III/5. 383.; CGOH 1747. sz.

⁹³ PRT I. 164., 638.; ÁUO VI. 377–379.; MonWesp I. 36–37.; CGOH 1472. sz.

⁹⁴ Selwood 1999. 155.; Nicholson 2001. 78.; Riley-Smith 2002. 10.; Gervers 2002. 249.

⁹⁵ Theiner I. 61–62.; MonWesp I. 66.; MES I. 254.; ÁUO I. 211–212.

⁹⁶ PRT I. 672–673.; MonWesp I. 70.; MES I. 260., 278.; ÁUO I. 222–223.

⁹⁷ CGOH 2615., 2638., 2663. sz.; Vö. Borchardt 1999. 205–206.

⁹⁸ St. Gilles perjelség, Saint-Paul-Trois-Châteaux egyházmegye. Raybaud, Jean: Histoire des Grands Prieurs et du Prieuré de Saint-Gilles. Nîmes, 1904. (a továbbiakban: Raybaud 1904.) I. 156., 163. Raybaud szerint Rembald 1246-ban *visitator*ként járt a St. Gilles perjelségben. Mint-hogy magyar forrás 1244 és 1247 között nem említi, könnyen elképzelhető, hogy hosszabb ideig külföldön tartózkodott.

⁹⁹ Reiszig II. 58. Reiszig ugyan Bekcsehelyi Mikónak oldja fel az előbbi névalakot, de ez a megoldás meglehetősen kétséges. A ‘Buxunium’ helynév feloldásaként szerepelteti Bekcsehelyet. Talán csak névelírás történt (ti. az 1243-as oklevelet csak IV. Béla 1248-as átírása őrizte meg: ÁUO VII. 144–145.), s az eredeti oklevél valójában Rembald de Voczon említett. Az azonos-ság lehetőségét egyébként először Joseph Delaville Le Roulx vetette fel Les Hospitaliers en Terre

tományi mester helyetteseként, illetve általános ügyvivőként (*generalis procurator*) szerepelt, s az első, bizonyosan magyar származású tartományi vezető volt, bár meglehetősen rendhagyó helyzetben.

A 13. század második felében a rendi tisztségviselők sorát – a szakirodalom állítása szerint¹⁰⁰ – egy bizonyos Jordán nyitja, akinek a rendhez tartozását azonban erősen meg kell kérdőjeleznünk. Egykorú forrás nem maradt fenn, ami Jordán johannita voltát bizonyítaná, ugyanakkor IV. Béla egy 1259-es oklevele egészen mást állít. Jelesül azt, hogy Rembaldot közvetlenül Arnold nagypreceptor követte a tartományi mester posztján.¹⁰¹ Feltehetően mind Reiszig, mind az őt követő kutatók a magyar templomos mesterrel, Jordánnal (1256–1258) keverték össze.¹⁰² Az 1259-es oklevélből az mindenesetre kiderül, hogy 1259-ben már – a továbbra is ismeretlen származású – Arnold (1255? –1259) állt a magyar–szlávón rendtartomány élén. Ezt követően a szintén ismeretlen Ferrustan (1262),¹⁰³ majd pedig a francia származású Pons de Fayn (1267–1276) folytatta a rendi vezetők sorát Auvergne-ből,¹⁰⁴ s 1275-ben ez utóbbinak a helyettese, Hugo Boraldy is francia volt.¹⁰⁵ Ferrustan és Pons de Fay hivatali ideje között egy néhány éves hiátus van, s erről az időszakról csak annyit tudunk, hogy a német Heinrich von Fürstenberg (1266) volt a nagypreceptor a magyar, német, cseh, lengyel és skandináv perjelségeknek,¹⁰⁶ de ez nem zárja ki, hogy az előbb említett két előjáró valamelyike volt ekkor a magyar mester. Hasonló helyzetben vagyunk a következő név szerint ismert előjáróval, Hermann Brunshornnal (1279–1280),¹⁰⁷ aki nem a magyar mester (azaz jelen esetben a perjel), illetve annak helyettese, hanem az osztrák, cseh, morva, lengyel, skandináv és magyar perjelségeket összefogó nagypreceptoratus vezetője volt *summus preceptorként*, illetve annak helyetteseként.

A 13. század utolsó évtizedétől hosszú éveken keresztül a magyar–szlávón tartomány perjeleinek közös jellemzője maradt a feltehetően idegen, de közelebbről nem azonosítható származás.¹⁰⁸ Bár gyaníthatóan ez idő tájt az előjárók rendre Itáliából érkeztek, vagy legalábbis onnan intézték a perjelség ügyeit, mindez Károly Róbert hatalmának megszilárdulásával vált nyilvánvalóvá. Legalább két tucat itáliai rendtaggal találkozunk 1315 és az 1340-es évek között Magyarországon. Legjelentősebb talán az Itáliából érkező Gragnanak jelenléte volt: Rolando de Gragnana (1315)¹⁰⁹ és Filippo de Gragnana (1317–1329) perjelek, valamint a helytartók, illetve helyettes perjelek: Francesco de Gragnana (1319–1320),¹¹⁰ Girardo de Gragnana (1321–1322, 1326–1328),¹¹¹ valamint Pietro de Gragnana

Sainte et á Chypre: 1100–1310. című munkájában (Paris, 1904. 391., 430.). A gyanút Rembald neve erősíti: Voczon~Beauson. Ezt a feltételezést támogatja, hogy az oklevél keltekor Rembald még a Tenger melléken volt, talán ezért kellett Ambrust megbízni az általános ügyvivői feladattal.

¹⁰⁰ Reiszig I. 68., II. 164.

¹⁰¹ ... *fratri Arnaldo domorum maiore preceptore per Hungariam et Sclavoniam qui eidem fratri Rembaldo immedietate successit* ... Fejér IV/2. 492–495.; ÁUO XI. 456–457.; CGOH 2932. sz.; Smičiklas V. 135–136.

¹⁰² Például Smičiklas, Supplementum I. 206–208.

¹⁰³ Fejér IV/3. 98–99., VI/2. 110.; Géresi Kálmán: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. I–V. Budapest, 1882–1897. I. 2–3; CGOH 3030. sz.

¹⁰⁴ Vö. Luttrell 1995. 29.; Forey, Alan: The Military Orders and Holy War against Christians in the thirteenth century. *English Historical Review*, 104. 1989. 3.

¹⁰⁵ ÁUO IX. 128–130.; CGOH 3572. sz., Smičiklas VI. 137.

¹⁰⁶ CGOH 3219. sz., Vö. Borchardt 1999. 207., 209.

¹⁰⁷ CGOH 3692., 3729. sz. A legfrissebb kutatási eredmények szerint Hermann Brunshorn származási helyét valahol a Rajna és Moselle között kell keresnünk. Lásd Borchardt 1999. 211.

¹⁰⁸ Lásd a rendi előjárókat ismertető táblázatot a tanulmány végén.

¹⁰⁹ AO I. 376., 389–390.

¹¹⁰ AO I. 514–515.; Fejér VIII/3. 341.; Smičiklas VIII. 556–559.; DI.34297.

(1329),¹¹² aki több ház *preceptora* volt egyszerre. Egészen a legutóbbi időkig osztottuk Anthony Luttrell véleményét, miszerint a Gragnana klán tagjai feltehetően az észak-toscanai Garfagnana-ból származnak.¹¹³ Minthogy ezt az elképzelést eddig nem sikerült forrásokkal is igazolni, egy 1294-es oklevél alapján,¹¹⁴ amelyben először kerül egy Gragnana Magyarországgal közvetett kapcsolatba, a velencei perjelség felé fordult figyelmünk. Ebben az oklevélben a Gragnana klán egyik legelső, rendi karriert befutott tagja szerepel, Engherrand de Gragnana velencei perjel,¹¹⁵ ám a forrásban *Angeran de Grignano* névalakkal szerepel, ami – véleményem szerint – sokkal inkább azonosítható a Friuliban található Grignano-val,¹¹⁶ amely a velencei perjelség része volt, mint a „távoli” Garfagnana vidékkel. Ezt az elképzelést tovább erősíti, hogy az 1315-ben Magyarországon feltűnő Rolando már 1306 óta a velencei perjeségben szolgált,¹¹⁷ 1314-ben pedig a Friuli-beli Sacilében jegyezték fel a rend tagjaként. Sőt, Francesco de Gragnana magyar-szlavón alperjelsége után is oda tért vissza, s negyedszázadon (1322–1349) át Sacile *preceptora* volt.¹¹⁸ Elképzelésünk

¹¹¹ AO II. 55–56.; Smičiklas IX. 97–98.; Fejér VIII/2. 362–363., 543–545., 562., VIII/3. 341.

¹¹² Df.257974; Df.258481.

¹¹³ Luttrell, Anthony: The Hospitaller of Rhodes between Tuscany and Jerusalem: 1306–1431. *Revue Mabillon*, 64. 1992. 121., 134.; Luttrell, Anthony: The Hospitaller Priory of Venice in 1331. In: *Militia Sacra: Gli Ordini Militari tra Europa e Terrasanta*. Enzo Coli, Mari De Marco, Francesco Tommasi (ed.). Perugia, 1994. (a továbbiakban: Luttrell 1994.) 106., 112–113.; Luttrell 2001. 273.

¹¹⁴ Smičiklas VII. 171–172.

¹¹⁵ Engherrand velencei perjelségét különböző időszakokra teszik. A leghosszabb hivatali időt (1263–1293) Anthony Luttrell rekonstruálta (Luttrell 1994. 106.). Lásd még Riley-Smith 1967. 356.; Ilari, Annibale: Il Granpriorato Giovannita di Roma: *Ricerche storiche e ipotesi*. Gran Priorato di Napoli e Sicilia del Sovrano Militare Ordine di Malta. Melitensia 4, Taranto, 1998. 76–77.; Greci, Roberto: Prime presenze Gerosolomitane nell’Emilia occidentale e nella bassa Lombardia. In: Josepha Costa Restagno (ed.), *Riviera di Levante tra Emilia e Toscana: Un crocevia per l’Ordine di San Giovanni*. Genova, 2001. 410.; A fenti oklevél ismeretében, illetve a legutóbbi kutatások eredményeinek tükrében Engherrand hivatali ideje az 1261 és 1294 közötti időszakra tehető. Vö. Gazzini, Marina: L’insediamento Gerosolomitano a Parma nel Basso medioevo: *Attività ospedaliera e gestione del culto civico*. In: Josepha Costa Restagno (ed.). *Riviera di Levante tra Emilia e Toscana. Un crocevia per l’Ordine di San Giovanni*. Genova, 2001. 429.; 1263–1273 között lombard perjel is volt. Vö. Bordone, Renato: I cavalieri de San Giovanni ad Asti e nel Monferrato durante il medioevo. In: *Cavalieri de San Giovanni e territorio: la Liguria tra Provenza e Lombardia nei secoli XIII–XVII*. Josepha Costa Restagno (ed.), Bordighera, 1999. 354–355., 364.; Bordone, Renato: Priori del gran priorato di Lombardia. In: Netro, Ricardo Tomasi di, and Luisa Clotilde Gentile (ed.). „Gentilhuomini Christiani e Religiosi Cavalieri”. *Nove secoli dell’Ordine di Malta in Piemonte*. Milano, 2000. 163.

¹¹⁶ Kosi, Miha: The Age of the Crusades in the South-East of the Empire (Between the Alps and the Adriatic). In: *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*. Zsolt Hunyadi and József Laszlovszky (ed.). Budapest, 2001. 146.

¹¹⁷ 1306-ban Padova és Barbarano *preceptora* volt (Padua, Archivio di Stato, Corporazioni Religiose Sopresse, Buste 3065–3094); Filza no. 7.; Vicenza, Archivio di Stato, Corporazioni Religiose Sopresse, Buste 3065–3094); 1311-ben pedig Trevisóban tűnt fel egy szentföldi *passagium particolare* szervezése kapcsán. Vö. Cagnin, Giampaolo: *Templari e Giovanniti in territorio Trevigiano (secoli XII–XIV)*. Treviso, 1992. 26., 77., 88. Ezúton szeretnénk köszönetet mondani Anthony Luttrellnek, aki az 1306-os kiadatlan forrásokra felhívta a figyelmünket, s az Itáliában készített jegyzeteit a rendelkezésünkre bocsátotta.

¹¹⁸ Begotti, Pier Carlo: *Templari e giovanniti in Friuli*. La Mason di San Quirino. Fiume – Veneto, 1991. 53., 57., 115–116.; Luttrell 1994. 133.; Castellarin, Benvenuto: *Ospedali e commende del Sovrano Ordine di San Giovanni di Gerusalemme di Rodi di Malta a Volta di Ronchis e in*

szerint az eddigi provençe-i vezetést váltották fel az itáliaiak a 13–14. század fordulóján, de az még nem tudható bizonyosan, hogy ebben az új dinasztianak vagy egyszerűen annak a ténynek volt-e nagyobb szerepe, hogy a velencei perjelség egyik tartománya az Isztriai-félsziget volt, s ezen keresztül állandó, közvetlen érintkezés jöhetett létre a magyar–szlavón perjelséggel. Példaként említhető Pula-i János, aki 1326-ban újudvari,¹¹⁹ 1329-ben pedig bélai preceptor volt.¹²⁰

A magyar–szlavón perjelek és alperjelek személye kapcsán egy apró, de fontos megjegyzést kell tennünk. Többször felmerült az elmúlt évtizedek rendtörténeti kutatásai során, hogy a magyar–szlavón (majd vránai) perjelség meglehetősen marginális szerepet játszott a rend európai történetében, s csak mint távoli provinciára tekintettek a johannita nagymesterek és más méltóságviselők, amiről sokszor talán csak annyit tudtak, hogy körülbelül hol található. Bár ebben kétségtelenül van némi igazság, nem hagyható figyelmen kívül, hogy a magyar előjárók némelyike egyúttal fontos tisztviselője volt a rendnek. A hazánkban hosszabb időt eltöltő Filippo de Gragnana többek között római, velencei és capuai perjel is volt, bár helytartója, Girardo de Gragnana – aki korábbi pisai perjelsége mellett 1299-ben pápai *cubicularius* volt, sőt 1303-ban a rend marsalli címét is viselte Cipruson – véleményünk szerint nem azonos a magyar–szlavón alperjellel.¹²¹

A fentiekkel párhuzamosan, a 14. század elejétől a magyar–szlavón perjelség egyre gyakrabban tűnt fel a rend rodoszi adminisztrációjában az itáliai nyelv (*lingua*) perjelségei között, de nem kizárólagosan ott. A Máltán őrzött másolati könyvekben 1330 és 1346 között elkülönítetten szerepel a magyar perjelség, míg 1346-tól 1365-ig az itáliai perjelségekkel együtt sorolják a *Libri Bullarum*-ban; 1381 és 1386 között viszont ismét külön szekciót foglal el a magyar rész, bár ezek az oldalak gyakran maradtak üresen.¹²² Nem teljesen meglepő, hogy 1389 és 1400 között a „magyarok” *Alamaniával* és a lengyel tartománnyal szerepelnek együtt, de ezt követően ismét az itáliaiak közé kerültek egészen 1438-ig, amikortól egy jó időre eltűnt a magyar perjelség neve még a másolati könyvek index főlíróiról is.

A Gragnanák regnálása után a rend nagymestere *camera prioralis* státusban tartotta a magyar–szlavón perjelséget, vagyis öt évre magának rezerválta a tartomány és a perjel jövedelmeit,¹²³ majd 1335-ben a rodoszi generális káptalan a nemesi származású, provençe-i Pierre [Peyre] Cornutit (1335–1348) nevezte ki magyar–szlavón perjellé 5 évre,¹²⁴ s a kinevezést 1340-ben meghosszabbította.¹²⁵ Pierre Cornuti származásának kiderítéséhez támpontot nyújthat az 1338-as általános rendi vizsgálatnak a provençe-i (St. Gilles perjeség)

Früli. Latisana, 1998. (a továbbiakban: Castellarin 1998.) 68. Castellarin még egy Gragnana nyomára bukkant: Meus de Gragnana a S. Bartolomeo de Volta *preceptorium* perjele volt 1367-ben (Castellarin 1998. 100–102.).

¹¹⁹ DL.106115, Df.258480.

¹²⁰ Df.257974, Df.258481.

¹²¹ Vö. Delaville Le Roulx, Joseph: *Les Hospitaliers á Rhodes jusqu'á la Mort de Philibert Naillac: 1310–1421*. Paris, 1913. [reprint: London, 1974.] (a továbbiakban: Delaville 1913.) 18., 32., 71–72.; Riley-Smith 1967. 229., 282.; Tommasi, Francesco: «Templarii» e «Templarii Sancti Ioannis»: una precisazione metodologica. *Studi Medievali*, 3 ser. 24. 1983. 380–381.

¹²² Talán éppen az 1378-as szikizma miatt.

¹²³ *Subscriptas baiulus capituli generalis retinuít dominus magistri auctoritate dicti capituli ad manum suam ordinandas per ipsum sup. Videlicet: [...] Priorem Ungarie [...] et prioratus ipsorum*. AOM 280, fol. 21^r. A szöveg kiadása: Tipton, Charles L.: *The 1330 Chapter General of the Knights Hospitalers at Montpellier*. *Traditio*, 24. 1968. 308.

¹²⁴ AOM 280, fol. 33^v. A szöveg kiadása: Engel 1997. 115–116.; Lásd még Fejér VIII/4. 204., 465., 530., IX/1. 515–518., IX/4. 614.; AOM 317, fol. 211^r; Smičklas X. 555., XI. 438.

¹²⁵ Vö. AOM 280, fol. 45^v–46^v. Hunyadi Zsolt: Adalékok a johannita magyar–szlavón (vránai) perjelségre kirótt helyi adók kérdéséhez. *Acta Universitas Szegediensis. Acta Historica*, 116. 2002. (a továbbiakban: Hunyadi 2002.) 39–40.

Lardiers *preceptorium*beli jegyzőkönyve, amely a ház *donatusai* között említi Pierre és Raybaud Cornutit.¹²⁶ Sőt, ugyanekkor egy harmadik Cornuti, Hugo a közeli Manosque *preceptorium*ához tartozott, de 1335-ben még Lardiers kötelékében élt.¹²⁷ Ezek már csak azért sem lehetnek pusztán egybeesések, mert a Lardiers-i rendház tagjai között egy bizonyos Fulco Rocafolii is szerepel, aki két évvel később, 1340-ben Pierre Cornuti helytartójaként, magyar alperjelként tűnt fel Vránában,¹²⁸ továbbá a *donatusok* listáján szereplő Jacobus de Rodeterio 1350-ben Luba-i *preceptor*ként szerepelt.¹²⁹ A tartományi vezetés provençai származása adhat magyarázatot arra az érdekes helyzetre, hogy a rend nagymestere, Deodat Gozon miért éppen Magyarországra száműzte a szodómia bűnébe esett François Furonit 1348-ban,¹³⁰ aki ugyan Barletta perjelségében szolgált, de bizonyosan provençai származású volt.¹³¹

Pierre-t egy másik Cornuti, Baudon (1348–1374) követte a perjeli méltóságban. Baudon Cornuti perjelsége kezdetén történt persze egy rövid közjáték, amikor is Lajos király a hírhedt condottieré-nek, a szintén provençai származású Montreal du Bar-nak, vagy közismertebb nevén Fra Morialenak adta a perjeli címet,¹³² akit viselt dolgaiért 1354-ben Rómában kivégeztek.¹³³ Sajátos szerepére utal az az 1353-as oklevélzáradék is, amely hírül adja, hogy a perjelség pecsétje a lázadó és engedetlen Montreal kezébe került, aki a pecsét segítségével különböző rendi javakat idegenített el.¹³⁴ Bizonyos azonban, hogy magyar perjeli címétől hamar megfosztották, mert az 1348 tavaszán még alperjel¹³⁵ Baudon Cornuti 1348 őszétől megszakítás nélkül viselte a magyar perjeli címet.¹³⁶ Baudon tartományi előjárói idejének a vége sem volt kevésbé problematikus. Nagy Lajos, a rend életébe beavatkozva, 1374-ben a szintén provençai származású Raymund de Beaumont-ot (*Bellomonte*) szerette volna a perjeli méltóságban látni, aki 1366-tól csurgói és újudvari *preceptor*, illetve 1373-ban helyettes perjele volt a magyar-szlavón tartománynak.¹³⁷ XI. Gergely pápa jelöltje a szintén provençai Bertrand Flotte volt;¹³⁸ ennek ellenére a johannita nagymester 1374-ben Giovanni Rivara-t, a velencei perjelt nevezte ki a magyar tartomány élére.¹³⁹ A király az itáliai és a provençai nyelvek (*linguae*) között 1373 novemberében, tehát még

¹²⁶ Beaucage 1982. 382.; Vö. Luttrell 2001. 273.

¹²⁷ Beaucage 1982. 369.; AOM 280., fol. 34^r. A régióból még egy Cornutira vannak adataink (nem számítva most ide Baudon és Gérard Cornutit): Raymund Cornuti (Manosque): 1389/90, AOM 324, fol. 122^r.

¹²⁸ Beaucage 1982. 382.; Smičiklas X. 555–557.

¹²⁹ Smičiklas XI. 566–567.

¹³⁰ AOM 317, fol. 211^{rv}. Nem bizonyos, hogy Pierre Cornuti ekkor még életben volt, ugyanis az utolsó hiteles oklevél, amely indirekt módon hivatalban tudja a perjelt, 1348. február 10-én kelt (Smičiklas XI. 438–441.).

¹³¹ Vö. Pierre Furonival, aki a provençai Trinquetaille *preceptor*a volt: AOM 317, fol. 15^r; Beaucage 1982. 2, 426, 588.

¹³² Reiszig I. 100–102.; Raybaud 1904. I. 311–315.

¹³³ Reiszig I. 100–102.; Vö. Gessi, Leone: Fra Moriale. Rivista del Sovrano Ordine Militare di Malta, 2. 1938/3. 13–23.

¹³⁴ Smičiklas XII. 165–167.

¹³⁵ Smičiklas XI. 444–445; A római szent birodalmi széki Teleki család oklevéltára. I–II. Szerkesztette: Barabás Samu. Budapest, 1895. 84–87.

¹³⁶ Dl.106127 (Fejér IX/7: 153.), Dl.106134.

¹³⁷ Fejér IX/4. 523–524.

¹³⁸ Df.258486.

¹³⁹ Theiner II. 153–154; Delaville 1913. 174, 197; Vö. Luttrell, Anthony: Change and Conflict within the Hospitaller Province of Italy after 1291. In: Mendicants, Military Orders and Regionalism in Medieval Europe. Jürgen Sarnowsky (ed.). Aldershot, 1999. (a továbbiakban: Luttrell 1999.) 198.; Luttrell 2001. 274–275.; Reiszig I. 118–119.

Baudon Cornuti hivatali ideje alatt kötött megállapodására hivatkozva tiltakozott mind a pápa, mind pedig a nagymester jelöltje ellen.¹⁴⁰ Jóllehet a megállapodás éppen azt rögzíti, hogy ha a perjelségben üresedés támad, akkor a nagymester joga eldönteni, hogy itáliai vagy provençe-i perjel kerüljön a tartomány élére, s ettől kezdve a két nyelv tagjainak egymást váltva kell irányítaniuk a perjelséget.¹⁴¹ A források tanúsága szerint, a szkizma idején kialakult fejetlenséget leszámítva a 15. század közepéig működött a megállapodás.¹⁴²

Bár XI. Gergely biztosította a magyar uralkodót, hogy Giovanni Rivara perjeli tiszte ellenére nem velencei, hanem piemonti származású, a perjeli cím mégis Raymund de Beaumont kezébe került, sőt ott is maradt 1381-ig,¹⁴³ mi több, 1384-ben egy rövid időre még visszatért,¹⁴⁴ s ezalatt is viselte a csurgói preceptor címet (1378–1384).¹⁴⁵ Lajos álláspontját bizonyosan befolyásolta, hogy a rend provençe-i származású tagjai a nápolyi Anjou uralkodó alattvalóinak számítottak, s ennek az 1378-ban kezdődő szkizma idején nagy jelentősége volt. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az itáliai Gagnanához, illetve a provençe-i Cornutikhoz¹⁴⁶ hasonlóan Raymund sem az egyetlen Beaumont volt a magyar-szlavón rendtartományban. Perjelsége idején helyetteseként Arnold de Beaumont (*Bellomonte*) szolgált, aki szintén állt a csurgói és újudvari házak élén is egy ideig.¹⁴⁷

Az egyházszakadás rendkívül érdekes helyzetet teremtett a magyar-szlavón rendtartományban. A források tanúsága szerint a perjelség kettészakadt: az éppen hivatalban lévő provençe-i Beaumont VI. Orbán hűségére tért, azonban egy becsvágyó magyar johannita, Palizsnai János (1379–1383, 1386/7–1391/2) az avignoni VII. Kelemen, illetve a székhelyét ugyanitt tartó nagymester, Juan Fernandez Heredia kegyeit kereste, s már 1379-től perjelnek címezték,¹⁴⁸ bár hivatalosan csak 1382-ben nevezték ki.¹⁴⁹ Perjelként, a nagymester kifejezett hívására sem ment el a következő évben a provençe-i Valence-sur-Rhône-ban tartott káptalanra,¹⁵⁰ ekkor már feltehetően a magyar trónharcok foglalták le. Mindazonáltal a rendi vezetés, Heredia¹⁵¹ és az 1383-ban ellenmesternek választott nápolyi

¹⁴⁰ Vö. Theiner II. 197.; Reiszig I. 119. Adataink szerint Baudon halála 1374 áprilisában következett be, s Raymund de Beaumont szeptembertől viselte a perjeli címet. Vö. DI.6203, DI.6204, Fejér CD IX/7. 347–356.

¹⁴¹ 1373. 11. 22. (A1427) AOM 347, fol. 51^{rv}.

¹⁴² Ezt jelzi a perjelek listája, illetve az a tény is, hogy az 1373-as megállapodást 1427-ben megújították, bár ennek elsősorban az lehetett az oka, hogy a német nyelv ekkortól többször is megpróbált részt kérni az irányításból. AOM 348, fol. 128. Vö. Valentini, R.: Un capitolo generale degli Ospitalieri di S. Giovanni tenuto in Vaticano nel 1446. Archivio Storico di Malta, 7. 1936. 134–135.

¹⁴³ Theiner II. 197. Delaville 1913. 198.

¹⁴⁴ Fejér X/2. 179 (DI.7111).

¹⁴⁵ Bertrand Flotte pedig időközben rodoszi nagypreceptor lett, azaz a nagymester helyettese. Delaville 1913. 150.; Luttrell 1999. 198.

¹⁴⁶ A szkizma idején, 1384 és 1386 között egy harmadik Cornuti is fontos szerepet játszott a magyar perjelség életében. A római obedienciát követő Gérard Cornuti gorai és dubicai *preceptors*-án túl a vránai perjelség *procurator*a is volt 1386-ban. AOM 281, fol. 92^v, 93^v.

¹⁴⁷ Például Fejér IX/5. 68–69, IX/7. 374–376; DI.6363; Df.233327.

¹⁴⁸ Palizsnai János perjelségének kezdetéről eltérő álláspontok alakultak ki. Mi 1379-re tesszük tisztségének *ante quem*-jét székesfehérvári johannita konvent egyik hiteleshelyi oklevelének méltóságsora alapján. DI.7550 (A1390). Vö. Budak, Neven: Ivan od Paližne, prior vranski, vitez sv. Ivana. Historijski zbornik, 42. 1989. 57–70.

¹⁴⁹ AOM 322, fol. 251^r. A szöveg kiadása: Hunyadi 2002. 42–43.

¹⁵⁰ AOM 322, fol. 251^v–252^r. Az oklevélben megfogalmazott utasítást a másolati könyvben szinte minden perjelség oldalaira átmásolták azzal a megjegyzéssel, hogy a parancslevél teljes szövege a magyar perjelség oldalain található meg.

¹⁵¹ AOM 322, fol. 253r; Dobronić 1984. 170–171.

Ricardo Caracciolo felváltva neveztek ki *preceptor*okat magyarországi házak élére, bár nincs nyoma, hogy bármelyik félhez eljutottak volna a *responsió*k vagy más befizetések. Ez azért is érdekes kérdés, mert például az angol perjelség, amelyik elvileg VI. Orbánnak engedelmeskedett, befizetéseit Avignonba küldte.¹⁵²

A szkizma idején kialakult helyzet furcsaságait ugyanígy illusztrálja a dubicai ház esete. 1383 márciusában az addigi *preceptor*, Albert halála miatt megüresedett posztra Juan Fernandez Heredia Jacobus de Leon szmirnai kapitányt nevezte ki tíz évre.¹⁵³ Bár Jakab egyébként sem töltötte volna ki hivatali idejét, mert 1386 júliusában már nem volt az élők sorában,¹⁵⁴ 1384 májusában Arnold de Beaumont nyerte el a tisztséget Ricardo Caracciólótól, az ellenmestertől.¹⁵⁵ Talán a történetekért kompenzálandó, Heredia egy megüresedett *preceptorium*ot adott Jakabnak a velencei perjelségben ez év decemberében.¹⁵⁶ 1385 áprilisában pedig már Lukács vezette a dubicai házat,¹⁵⁷ aki Palizsnai révén Heredia híve lehetett. Lukács – aki talán azonos az 1379 óta hivatalban lévő alperjellel (illetve a fehérvári *preceptor*tal 1380-ban), s feltehetően Palizsnai pártján állt – későbbi sorsa egyelőre nem ismert, az azonban bizonyos, hogy 1386 júliusában Gérard Cornuti kapta meg a *preceptor*i ki nevezést tíz évre,¹⁵⁸ vagyis három év leforgása alatt négy kinevezett *preceptor*a volt Dubicának.

Palizsnai 1383-as lázadása után az események felgyorsultak.¹⁵⁹ 1384-ben Raymund de Beaumont viselte újra a perjeli címet, vagyis „Róma-pártiak” kerekedtek felül, s ennek jeleként Ricardo Caracciolo Arnold de Beaumont-t dubicai, csurgói és (somogy)udvarhelyi *preceptor*rá, Baudon de Monte Iustinót pedig a nekcei, krassói és (okri)szentlőrinci házak élére nevezte ki tíz évre.¹⁶⁰ Alig egy év elteltével azonban már Hédervári János viselte a perjeli címet,¹⁶¹ s jöllehet a következő év nyarán már győri püspök lett,¹⁶² perjeli címétől még 1385 ősze előtt megvált, mert ekkor már egy bizonyos Ranforsatus de Castellana állt a magyar perjelség élén. Ranforsatus későbbi sorsából arra következtethetünk, hogy őt az avignoni Heredia nevezte ki, de túl sokáig nem élvezhette a perjelség jövedelmeit, mert a római obedienciát követő Gérard Cornutit 1386. június 15-én állította Caracciolo *procurator*ként a vránai perjelség élére,¹⁶³ bár három héttel korábban, május 23-i, Genovában kelt oklevelében még Palizsnait tekintette a vránai perjelség gubernátorának.¹⁶⁴ Ez

¹⁵² Tipton, Charles: The English and Scottish Hospitallers during the Great Schism. The Catholic Historical Review, 52. 1966. 240–244.; Luttrell, Anthony: Intrigue, Schism, and Violence among the Hospitallers of Rhodes: 1377–1384. Speculum, 41. 1966. 47.

¹⁵³ AOM 322, fol. 253^v. Kiadása (hibákkal): Dobroniák 1984. 170–171.

¹⁵⁴ AOM 323, fol. 192^v.

¹⁵⁵ AOM 281, fol. 37^v.

¹⁵⁶ AOM 322, fol. 222^r.

¹⁵⁷ Alsó-Szlavónia 109., 111.; DL.35274.

¹⁵⁸ AOM 281, fol. 93^v.

¹⁵⁹ Fejér X/1. 135.

¹⁶⁰ A kinevezés után egy évvel már Lukács volt a dubicai ház *preceptor*a. (Fejér CD X/1. 130–131., Nagy Imre et al. (szerk.): Zala vármegye története. Oklevéltár, 1024–1490. I–II. Budapest, 1886–1890. II. 208–209.)

¹⁶¹ Thallóczy Lajos – Horváth Sándor: Alsó-Szlavóniai okmánytár: Dubicza, Orbász és Szana vármegyék. 1244–1718. Budapest, 1912. (a továbbiakban: Alsó-Szlavónia) 111.; Radvánszky Béla – Závodszy Levente: A Hédervári család oklevéltára. I–II. Budapest, 1909–1922. I. 97., Smičklas XVI. 518–519.

¹⁶² Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula, Budapest, 1994. 260.

¹⁶³ AOM 281, fol. 92^v.

¹⁶⁴ AOM 281, fol. 86^{r-v}. Magyarországi forrás csak 1387. január 28-án nevezi Palizsnait ismét perjelnek. (Fejér CD X/1. 375.)

azonban nem tartotta vissza Palizsnai Jánost attól, hogy újra viselje a perjeli címet – egészen haláláig –, ekkor már Nápolyi László párhívéként.¹⁶⁵ Erre részben az szolgáltatta az alapot, hogy hivatalosan sem Heredia nagymester, sem a pápa nem fosztotta meg perjeli címétől. Perjeli tevékenységének értékelése természetesen jóval alaposabb elemzést igényelne, e helyt csak annak hangsúlyozására szorítkozunk, hogy vele kezdődött az a hosszasan elhúzódó folyamat, amelynek során a magyar származású rendtagok egyre komolyabb szerepet vállaltak a perjelség vezetésében.

A rendtartomány vezetésében elkezdődő folyamathoz hasonló változásoknak lehetünk tanúi az egyes *preceptorium*okban élő, vagy ott hosszabb-rövidebb ideig tartózkodó rendtagokkal, *preceptor*okkal kapcsolatban is. A rendházak személyzetét elsősorban a rend hazai konventjei által kiadott hiteleshelyi oklevelek méltóságsoraiból vagy az oklevelekben megörökített külső hiteleshelyi munkával kapcsolatban ismerhetjük meg. Ez a kép is azt mutatja, hogy egy-két kivételtől eltekintve, az 1370-es évek végéig a *preceptorium*ok vezetői, perjelei, s más, főbb méltóságviselői idegen – gyaníthatóan itáliai és francia – származásúak voltak.¹⁶⁶ Az első, minden kétséget kizáróan magyar származású előjáró a soproni *preceptor*, Péter volt (1308–1321), egy tehetőes helybéli család sarja.¹⁶⁷ Természetesen más magyar házak élén is álltak olyan méltóságviselők, akik gyaníthatóan magyarok voltak: Simon (Csurgó), András (Dubica), János (Gora, Našice-Martin, Újudvar), Róbert, Benedek, illetve Mihály (Székesfehérvár). A perjelség egészében végbement változásokat jól jellemzi Székesfehérvár példája. A konvent kisebb rangú tagjai (például a karpapok) már a 14. század közepén magyarok voltak, s a század végére a rendház teljes személyzete magyarokból állt.¹⁶⁸

A rendtagok származására vonatkozó kérdéseket nem ritkán csak indirekt módon lehet megválaszolni. Ily módon nem hagyható figyelmen kívül, hogy kilenc johannita konvent is folytatott hiteleshelyi tevékenységet, ami arra enged következtetni, hogy legalább a rendtagok egy része beszélt magyarul, és jártas volt a középkori magyar magánjogban, amely számos elemében sajátosnak tekinthető az európai gyakorlatban.

Bár az egyes johannita konventek által kiadott oklevelek között akadnak formai eltérések, összességében mégis mindenben megfelelnek a hazai magánírásbeliség által kialakított kereteknek.¹⁶⁹ Azok a testvérek – vagy legalább egy részük – tehát, akiket külső hiteleshelyi

¹⁶⁵ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája, 1301–1457. I–II. Budapest, 1996. I. 81.; Budak, Neven: John of Palisna, the Hospitaller Prior of Vrana. In: *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*. Zsolt Hunyadi and József Laszlovszky (ed.). Budapest, 2001. 286.

¹⁶⁶ A teljesség igénye nélkül, a következő nevek fordulnak elő a házak tisztségviselői között: Gwyllem (Bélavár, Čiče, Csurgó, Hresno, Székesfehérvár, Újudvar); Hugo (Csurgó, Pakrac, Székesfehérvár, Újudvar); Giacomo da Siena (Gora); Lorenzo de Perugia (Sopron); Argellin, Johannes Gallicus (Székesfehérvár); Petrus Ymberthus (Szirák, Szomolya, Tolmács); Marco de Bologna (Vrana). Ugyanakkor néhány esetben helyi származású rendtagokat is gyaníthatunk a tisztségviselők között. Így például a soproni ház előjárói Rudewan (1274); Theoderic (1276); vagy Detric (1276) akár német városi polgárok leszármazottai is lehettek. *Fontes Rerum Austriacarum* II/111. Wien, 1857. 188–189; Sopron szabad királyi város története. Oklevelek. Szerkesztette: Házi Jenő. Sopron, 1921–1943. (a továbbiakban: Házi) I/1. 5–6.; HO III. 24–25.

¹⁶⁷ Házi I/1. 34–35.; Hans Wagner – Irmtraut Lindeck-Pozza (szerk.): *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. I–IV. Graz – Köln – Wien, 1955–1985. III. 129–130.

¹⁶⁸ Hunyadi 1999. 514.

¹⁶⁹ Vö. Hunyadi Zsolt: *The Locus Credibilis in Hungarian Hospitaller Commanderies*. In: *La Commanderie: institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval*. dir.: Anthony Luttrell, Léon Pressouyre. Paris, 2002. 285–296. Ez annál is inkább érthető, mert ilyen típusú tevékenységet a rend házai nem folytattak sehol Európában. Leszámítva talán néhány francia rendházat

munkára küldtek ki, bizonyosan magyarok voltak, hiszen egyébként nehéz lett volna a küldetést teljesíteniük. Részben ennek köszönhetően a magyar rendtagok aránya fokozatosan nőtt, de szerepük és jelentőségük nem tudta kiszorítani a külföldieket a rendtartomány vezetéséből, még a nagyobb rendházakból sem, egészen a 16. század elejéig. Ennek ismeretében sem tudható azonban, hogy az idegen származású rendtagok mekkora mértékben vettek részt a konventek és a külvilág közötti kapcsolattartásban, még ha időnként nyomon is tudjuk követni, hogy a perjelek a helyi ügyekben az Ispotály magyar tagjaival képviseltették magukat.¹⁷⁰

Ennyiben sikerült rekonstruálni a rendi vezetés összetételét. Ami a magyar rendtartomány szervezetét, valamint annak működését illeti, sok kérdés vár még megválaszolásra, annak szem előtt tartásával, hogy minden megválaszolt kérdés újabbakat fog felvetni, de talán éppen ez sarkallja a kutatást újabb eredmények elérésére.

*

Johannita tartományi előljárók (1186–1389)

Név	Tisztség	Hivatali idő
Márton	<i>preceptor</i> , perjel	1186–1193
N. ¹⁷¹	perjel	1208
B.	<i>procurator</i>	1216
Pethe	mester	1216
P.	perjel	1217
N.	perjel	1222
N.	<i>procurator</i>	1225
Rembald	<i>procurator</i>	1225
János	mester	1226
Rembald de Voczon	mester, <i>nagypreceptor</i> , perjel	1232–1254 (1255?)
Miko de Buxunio	mester (?)	1243
Ambrus	helyettes mester (budai kanonok)	1243
Arnold	<i>nagypreceptor</i>	1255?–1259
Ferrustan	mester	1262
Heinrich von Fürstenberg	<i>nagypreceptor</i>	1266
Pons de Fay	mester	1267–1276
Hugo Boraldy	helyettes mester	1275
Hugo	helyettes mester	1278
Hermann Brunshorn	<i>nagypreceptor</i>	1279
Hermann Brunshorn	helyettes mester	1280
Guylerm	helyettes mester	1293
Albert de Rivellis	perjel	1294?–1299

Champagne perjelségben: Vö. Roger, Jean-Marc: Les différents types de commanderies du prieuré de Champagne au XVe siècle. Uo. 29–56.

¹⁷⁰ Így például 1315-ben Rolando de Gragnana Miklós nevű káplánján, míg 1325-ben Filippo de Gragnana Györgyön keresztül, aki a rend papja, káplánja és írnoka volt (*presbyter, capellanus et scriptor*). Lásd AO I. 389–390; DI.2337.

¹⁷¹ N=A forrásban nem szerepel név.

Név	Tisztség	Hivatali idő
Johannes de Priuostin	<i>procurator</i>	1299?
Constantius	mester	1304
Olivér	mester	1306
Loquetus (Busque?)	mester	1312–1314
Rolando de Gragnana	mester	1315
Filippo de Gragnana	perjel	1317–1329
Miesco	a perjeli cím követelője	1318
Francesco de Gragnana	<i>procurator</i>	1319–1320
Girardo de Gragnana (először)	alperjel	1321?–1322
Marco de Bologna	<i>procurator</i>	1325
Girardo de Gragnana (másodszor)	alperjel	1326–1328
üresedés	–	1330–1335
Pierre Cornuti	perjel	1335–1348
Fulco Rocafolii	alperjel (helytartó)	1340
Giovanni Latini de Perugia	alperjel	1346
Baudon Cornuti	alperjel	1348
Montreal du Bar	perjel	1348–1350?
Baudon Cornuti	perjel	1348–1374
Donát	alperjel	1349–1371
Albert	alperjel	1371–1374
Raymund de Beaumont	alperjel	1373
Giovanni Rivara	kinevezett perjel	1373–1374
Raymund de Beaumont (először)	perjel	1374–1381
Arnold Beaumont	alperjel	1374–1378
Palizsnai János (először)	perjel	1379–1383
Lukács	alperjel	1379–1385
Raymund de Beaumont (másodszor)	perjel	1384
Hédervári János	perjel	1385
Ranforsatus de Castellana	perjel	1385
Gérard Cornuti	<i>procurator</i>	1386
Palizsnai János (másodszor)	perjel	1386/7–1391/1392
Losonci Albert	(kinevezett) perjel	1387–1389

ZSOLT HUNYADI

*Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Slavoniam...*The Hospitallers in Hungary
up to the End of the Fourteenth Century

On the basis of a currently running doctoral project, the present study aims at outlining the history of the Hospitallers in the medieval Kingdom of Hungary – on the basis of written sources – from their appearance in the realm up to the end of the fourteenth century.

The first Hospitallers arrived to Hungary, similarly to Austria and Bohemia, around the mid-twelfth century, most probably for the call of Queen Euphrosine, wife of King Géza II who, along with her daughter, quite often practiced the virtue of *caritas*. As a Central European characteristic, royal support proved to be long-lasting in the development of the military-religious orders, since they lacked private donations throughout the Middle Ages. In the case of the Hospitallers in Hungary, royal generosity helped to establish some twenty commanderies by the end of the thirteenth century. After the acquisition of the houses of the dissolved Order of the Temple, this number reached three dozens. However, by the end of the fourteenth century, it fundamentally decreased and slackened.

The compound of the leadership of the Hungarian-Slavonian Priory and that of the personnel of the commanderies clearly shows that this province was an integral part of the international network of the Order. Until the end of the thirteenth century, the common feature of the Hungarian-Slavonian priors was their supposedly foreign, admittedly non-identifiable, or rather obscure, origin. Presumably, most of them arrived from France, and later from Italy. Their provenance became more transparent during the early fourteenth century. At least two dozens of Hospitallers of Italian origin can be identified in Hungary between 1315 and the 1340s. Most remarkable of them are perhaps the Italian Gragnanas or the Provençal Cornutis and Beaumonts. From the late fourteenth century onwards, on the basis of an agreement enacted in 1373, the priors were elected alternately from the langues (*linguae*) of Italy and Provence. It seems that disregarding the period of the Great Schism (1378–1418), the agreement was in operation well into the fifteenth century.